

3/

રચનાત્મક કાર્યકુમ

તેણું રહસ્ય અને સ્થાન

મોહનદાસ કરમાણ બાંધી

GANDHI BOOK CENTRE
Bombay Sarvodaya Mandal,
299, Tardeo Road, Nana Chowk,
Bombay 400 007.
Phone : 3872061, 3878730

નવજીવન માનુષન બાંધી

નાગરિકાન - ૩૮૦ ૦૧૪

ગણ ઇન્ડિયા

© નવજીવન ટ્રસ્ટ, ૧૯૪૭

પહેલી આવૃત્તિ, પ્રત ૫,૦૦૦, ૧૯૪૭

ચોથી (સુધારેલી) આવૃત્તિ, પ્રત ૩,૦૦૦, ૧૯૪૯

પાંચમું પુનર્મુદ્રણ, પ્રત ૫,૦૦૦, એપ્રિલ, ૧૯૬૩

કુલ પ્રત : ૩૫,૦૦૦

ISBN 81 7229 038 1

મુદ્રક અને પ્રકાશક

જિતેન્દ્ર ઠાકોરલાઈ હેસાઈ

નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪

આમુખ

૧૯૪૧માં રચનાત્મક કાર્યક્રમ — તેનું રહસ્ય અને સ્થાન નામની ને ચોપડી મેં પહેલવહેલી લખી હતી તેની આ પૂરેપૂરી સુધારેલી આવૃત્તિ છે. રચનાત્મક કાર્યક્રમને અંગે ને બાબતો એમાં ગણાવવામાં આવી છે તેમનો કોઈ ખાસ ક્રમ રાખ્યો નથી; દરેકના મહત્વના ક્રમમાં તો તેમને નથી જ ગણાવી. પૂર્ણ સ્વરાજની રચનાની દાખિથી મહત્વની હોય તેવી કોઈ બાબત આ કાર્યક્રમમાં સમાવવામાં આવી નથી એમ વાચકને લાગે તો તેણે એમ ન માની લેવું કે તેને જાણી જોઈને પડી ભૂકવામાં આવી છે. એવી કોઈ બાબત સુઝે તો વાચકે બેધડક મેં ગણાવેલી બાબતોમાં તેને ઉમેરી લેવી ને મને ખબર આપવી. મેં ને યાદી બનાવી છે તેમાં રચનાકાર્યની એકેએક બાબત આવી જાય છે એવો મારો દાવો નથી; મારી યાદી કેવળ દાખલા ઇપે છે. વાચક જેશે કે આ આવૃત્તિમાં મેં પોતે ડેટલીક નવી બાબતો અસલ યાદીમાં ઉમેરી છે.

વાચકો જાતે કાર્યકર્તાઓ અથવા સ્વયંસેવકો હોય કે ન હોય; પણ તે બધાએ એક વાત બરાબર સમજ લેવી જોઈશે કે રચનાત્મક કાર્યક્રમ એ પૂર્ણ સ્વરાજ મેળવવાનો સત્ય ને અહિંસાનો રસ્તો છે. હું એમ કહું કે રચનાત્મક કાર્યક્રમનો પૂરેપૂરો અમલ એ જ પૂર્ણ સ્વરાજ છે. આપણા રાષ્ટ્રનું હેઠળ પાયામાંથી ઘડતર કરવાને ને રચનાત્મક કાર્યક્રમ અહીં બતાવવામાં આવ્યો છે તે આખાયે કાર્યક્રમના અમલમાં આપણી ચાળીસે કરોડની વસ્તી લાગી ગઈ છે એવા ચિત્રની કલ્પના કરી જુઓ. પછી પૂર્ણ સ્વરાજનો ગમે તે અર્થ કરો, પરહેશી અમલને અહીંથી કાઢવાનો છે તે અર્થ પણ તેમાં સમાવી લો, એ બધાયે અર્થમાં આ જ પૂર્ણ સ્વરાજ છે એ વાતમાં કોઈથી તકરાર ઉઠાવી શકાશે અરી? આ કાર્યક્રમની ટીકા કરનારા લોકો જ્યારે રચનાત્મક કાર્યક્રમ તે જ સ્વરાજ એ મારી વાતને હસી કાઢે છે ત્યારે તેમના કહેવાનો અર્થ એટલો જ હોય છે કે આ કાર્યક્રમના અમલને માટે ને

ગ્રનકીય પુરુષાર્થની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે તેમાં ચાળીસે કરેણ
મળીને સહકાર કરે એ વાત જ બને તેવી નથી. કીકાકારો રચનાત્મક
કાર્યકુમની આ જાતની ડેકડી ઉંબે છે તેમાં એશક ઘણું તથ્ય છે. પણ
એ ડેકડીનો મારો જવાબ એ છે કે એ બધી વાત સાચી હોય તો
પણ આટલો પુરુષાર્થ કરી જેવા જેવો છે. અંતરથી ને જીલટથી
કામ કરનારા કાર્યકર્તાઓનો એક સમૂહ ને ૬૬ સંકલ્પ કરીને એ
કાર્યકુમના અમલમાં લાગી જય તો જણાશો કે એ ખીંચ ડોઈ પણ
કાર્યકુમના જેવો જ, અને ઘણાખરાના કરતાં તો વધારે વહેવાનુ
છે. એ ગમે તે હો; સ્વરાજની લડતનો કાર્યકુમ આપણે અહિસાના
પાયા પર ઘડવો હોય તો રાંદ્રોની આગળ આની અવેજુમાં મુકુવાને
ખીંચે કાર્યકુમ ભારી પાસે નથી.

વ્યક્તિગત કે સામુદ્દરિક સવિનયભંગ અથવા સત્યાગ્રહ રચનાત્મક
કાર્યને મદ્દદિપ થાય છે અને સશક્ત બળવાની અવેજુમાં બરાબર
તેના જેટલું કામ આપે તેવો ધ્લાજ છે. જેમ સશક્ત બળવાને
માટે તાલીમની જરૂર છે તેવી જ સત્યાગ્રહને માટે પણ તાલીમની
જરૂર છે. અલખતા, બન્ને તાલીમના રસ્તા જુદા છે. બન્નેમાં જ્યારે
પ્રસંગ આવે ત્યારે જ કાર્ય થાય છે. લસ્કરી પદ્ધતિથી બળવો કરવાનો
અર્થ એવો થાય કે આપણે બધાએ હથિયારો વાપરતાં શીખવું; અને
હવે તો કદાચ એટમ બોખ્યનો ઉપયોગ કરતાં પણ શીખવું. સત્યાગ્રહ
કરવાનો અર્થ એવો થાય કે આપણે બધાએ રચનાત્મક કાર્યકુમનાં
જુદાં જુદાં અંગોનો અમલ કરવો.

તથી એ વાત સાબિત થાય છે કે, કાર્યકર્તાઓ સત્યાગ્રહ કરવાને
માટે કદી પ્રસંગો ખોલ્યા ન કરે. ખુદ રચનાકાર્યને અટકાવવાનો કે
તેને વિક્રિ કરવાનો પ્રયાસ થાય, તેવે પ્રસંગો સત્યાગ્રહ કરવાને માત્ર
તેમણે તૈયાર રહેવું જોઈશે. સત્યાગ્રહ કરે પ્રસંગે કરવો જોઈએ ને કરે
પ્રસંગે ન કરવો જોઈએ એ બાબતો એકથે દાખલા પરથી સમજશે.
આપણે જાહીએ છીએ કે રાજકારણના ક્ષેત્રમાં અમુક પ્રકારના કરારો
થતા અટકાવવામાં આવ્યા છે, અને થતા અટકાવી શકાય એમ બને;
પરંતુ વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચે મૈત્રી બંધાય તેને ન અટકાવી શકાય;

એટલે કે અટકાવવાનો પ્રયાસ થાય તો તેની સામે સત્યાગ્રહ કરવો પડે. આ પ્રકારની નિઃસ્વાર્થ અને સાચી મૈત્રી જ રાજકીય કરારોના પાયારુપ થવી જોઈએ. એવી જ રીતે ખાદીના એકદેન્દ્રી ઉત્પાદનને સરકાર રોકી શકે; ખાદીના વ્યક્તિગત એટલે કે સૌ સૌના ઉપયોગ પૂરતા ઉત્પાદનને ને તેવા જ વપરાશને અટકાવવાની કોઈ સત્તાની તાકાત નથી. એટલે ખાદીની પેદાશનું કાર્ય અને તેને વાપરવાની ફરજ લોકો પર જબરદસ્તીથી ઢોકો એસાંવાનું બરાબર નહીં થાય; આપણી મુક્તિની લડતના એક અંગ લેખે લોકોએ તેને સમજપૂર્વક ને રાજ્યખુશીથી આપમેળેસ્વીકારવી જોઈશે. આપણે આપણાં ગામડાને આપણી વ્યવસ્થાનો ને રચનાનો છેવટનો ઘટક ગણતા થઈએ તો જ હેડ નીચેથી રચનાત્મક કાર્યકુમના ખાદીના અંગનો અમલ થાય તેવા છે. આ જતના કાર્યકુમનો અમલ શરૂ કરનારા ને તેને માટે નવો ચીલો પાડનારા લોકોને પણ રોકવાનો પ્રયાસ થાય એમ બને. આખી દુનિયામાં નવો ચીલો પાડવા નીકળનારા લોકોને મુસીબતોની તાવણીમાંથી પસાર થવું પડ્યું છે. પણ કષ્ટો વેઠચા વિના સ્વરાજની પ્રાપ્તિ છે ખરી? અહિસાને રસ્તે સત્યને સૌથી પહેલાં અને સૌથી વધારે વેઠવું પડે છે; અહિસાને માર્ગ તેનો સહેવ વિજય થાય છે. ઉપરાંત આજે જે લોકોની સરકાર બનેલો છે, એટલે કે જે લોકો તેનું તંત્ર ચલાવે છે તેમને આપણા દુશ્મન માની લેવાની જરૂર નથી. તેમને દુશ્મન ગણીને ચાલવું એ અહિસાથી જીલી વાત થાય. આપણે એ લોકોથી છૂટા થઈ જવું છે; પણ એ મિત્રો જુદા પડે તેમ જુદા થવું છે.

રચનાત્મક કાર્યકુમ રજૂ કરતાં પહેલાં મેં ઉપર જે વાત કરી છે તે જે વાચ્યકના હિલમાં વસી હશે તો એ કાર્યકુમમાં અને તેના અમલના કાર્યમાં અભ્યાસ રસ રહેલો છે એ વાત તેને સમજશો; એટલું જ નહીં, રાજકારણને નામે જે પ્રવૃત્તિ ઓળખાય છે, અને સભાઓમાં ભાષણો ઝૂડવાની જે પ્રવૃત્તિ છે તેના જેટલો જ જીડો રસ ખસૂસ વધારે મહત્વની ને વધારે ઉપયોગી છે.

પૂના, ૧૩-૧૧-૧૯૪૫

મેઠો કું ગંધી

અનુક્રમણિકા

આમુખ	Dhaval	3
પ્રાસ્તાવિક	AM	7
1. ડોમી એકતા -	Sushant	8
2. અસ્પૃષ્ટતાનિવારણ	Dhanya	11
3. દાર્ઢિધી	AM	12
4. ખાદી	5	13
5. ખીલ આમઉંઘોગો		14
6. ગામસફાઈ	AM	15
7. નવી તાલીમ અથવા પાયાની કેળવણી	AM	20
8. પ્રૌદ્યશિક્ષણ	Dhaval	21
9. સ્વીચ્છા	Dhaval	22
10. તંદુરસ્તીના નિયમોની કેળવણી -	Amitabh	24
11. પ્રાંતિક ભાષાઓ -	Sushant	25
12. રાષ્ટ્રભાષા -	Sushant	27
13. આર્થિક સમાનતા -	AM	28
14. કિસાનો -	Dhaval	30
15. મજૂરો -	Vyom	32
16. આહિવાસીઓ -	Sushant	33
17. રક્તપિતના રોગીઓ -	Vyom	34
18. વિદ્યાર્થીઓ -	Dhaval Amitabh	34
સવિનયભંગનું સ્થાન -	Dhaval	36
ઉપસંહાર	Sushant	39
પરિશિષ્ટ	Sushant	42

પ્રારંતાવિક

રચનાત્મક કાર્યક્રમને ખીજુ રીતે અને વધારે વાટિત નામથી જોગખાવીએ તો સત્ય ને અહિંસાનાં સાધન વડે પૂર્ણ સ્વરાજ એટલે કે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની રચના કહી શકાય.

સ્વતંત્રતાને નામે જોગખાતી વરસુની હિંસા વડે અને તેથી ખસ્સ અસત્યનાં સાધનો વડે થતી રચનાના પ્રયાસો કેટલા બધા દુઃખાયક હોય છે તે આપણે બરાબર જાણુંએ છીએ. હાલ ચાલી રહેલી લગાઈમાં રોજેરાજ કેટલી મિલકતની ને કેટલાં માણસોની ખુવારી થઈ રહી છે, ને સત્યનું કૈનું ખૂન થઈ રહ્યું છે !

સત્ય ને અહિંસા વડે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની સિદ્ધિ એટલે ન્યાતન્યત, વર્ણ કે ધર્મના ભેદ વિના રાષ્ટ્રના એકેએક ઘટકની, અને તેમાંથે તેના રંકમાં રંક ઘટકની સ્વતંત્રતાની સિદ્ધિ. આવી સ્વતંત્રતામાંથી કોઈ નેથે અળગા રાખવાપણું ન હોય. અને તેથી રાષ્ટ્રની બહાર ભીજાં રાષ્ટ્રો સાથેના અને પ્રભાની અંદર તેના જુદા જુદા વર્ગોના પરસ્પરાવલંબન સાથે એ સ્વતંત્રતાનો પૂરેપૂરો મેળ હશે. અલખાત, જેમ આપણે દોરેલી કોઈ પણ લીટી યુક્તિલઙ્ઘની તાત્ત્વિક વ્યાખ્યાની લીટીના કરતાં અધૂરો હોય તેમ તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતના કરતાં તેનો વહેવારમાં અમલ અધૂરો રહે છે. તેથી જેટલા પ્રમાણમાં આપણે સત્ય ને અહિંસાનો વહેવારમાં અમલ કરીશું તેટલા જ પ્રમાણમાં આપણે મેળવેલી સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા સંપૂર્ણ હશે.

વાયક આખા રચનાત્મક કાર્યક્રમનો નકશો પોતાના મનમાં દોરી જેશે તો તે મારી વાત કખૂલ રાખશે કે, એ કાર્યક્રમનો સફળ અમલ થાય તો તેનું ઇણ આપણને જે સ્વતંત્રતા જોઈએ છે તે જ હશે. ખુદ મિ. એમરીએ નથી કહ્યું કે, હિંદના મુખ્ય મુખ્ય પક્ષો જે સમજૂતી કરશે તેને માન્ય રાખવામાં આવશે? મિ. એમરીની વાતને મારી ભાગામાં હું એવી રીતે કહું કે કોમી એકતા, જે રચનાત્મક કાર્યક્રમના અનેક મુદ્દાઓ પૈકીનો કેવળ એક મુદ્દો છે તેની સિદ્ધિ

પણ થયેલી સર્વ પક્ષો વચ્ચેની સમજૂતીને બ્રિટિશ સરકાર માન્ય રાખ્યો. મિ. એમરીએ આ વાત સાચા હિલથી કરી છે કે નહીં તે વિશે શાંકાદુશાંકા કરવાની જરૂર રહેતી નથી કેમ હે, એ જાતની એકતા ને પ્રામાણિકપણે એટલે હે અહિંસા દ્વારા સંધાય તો તે પણ થયેલી સમજૂતીની પોતાની અસલ તાકાત જ એવી થશે હે, સર્વ પક્ષોએ ભળાને કરેલી માગણીનો સ્વીકાર કર્યા વિના કોઈનો ધૂટકો નહીં થાય.

આથી જીલ્ડું હિંસા દ્વારા સિદ્ધ થયેલી સ્વતંત્રતાની કાલ્પનિક તો શું, સંપૂર્ણ કહી શકાય તેવી વ્યાખ્યાયે નથી. કેમ કે એ જાતની સ્વતંત્રતામાં રાંદ્રનો ને પક્ષ હિંસાનાં સાધનોને સૌથી વધારે અસરકારક રીતે યોળું શકશે તેની દેશમાં હાક વાગશે, એ વાતનો સહેજે સમાવેશ થઈ જાય છે. એવા પૂર્ણ સ્વરાજમાં આર્થિક શું કે બીજું શું, કોઈ પણ પ્રકારની સંપૂર્ણ સમાનતાનો ખ્યાલ સરખો થઈ શકે તેવો નથી.

પરંતુ મારો આશય અત્યારે તો વાયકને એટલું જ ડસાવવાનો છે કે, સ્વરાજ્યસ્થાપનાના અહિંસક પુરુષાર્થમાં રચનાત્મક કાર્યક્રમનો સમજીને અમલ કરવાની જરૂર છે; અને તેથી પૂર્ણ સ્વરાજની સિદ્ધિને માટે હિંસાનું સાધન જરાયે કામ આવે એવું નથી. એ મારી ફ્લીલ તેણે સ્વીકારવાની જરૂર નથી. હિંસાની કોઈ યોજનામાં રાંદ્રના રંકમાં રંક ઘટકની સ્વતંત્રતા પણ સમાવી શકાય એમ વાયકને માનવું હોય તો ખુશીથી માને; પણ તેની સાથે એટલું કષ્યુલ રાખવાનું જની શકતું હોય કે રચનાત્મક કાર્યક્રમનો ખરાખર અમલ થાય તો તેમાંથી એ પ્રકારની સ્વતંત્રતા અચૂક નીપને તો વાયકની સાથે તેની માન્યતા માટે મારે અત્યારે તકરાર કરવી નથી.

હવે આપણે રચનાત્મક કાર્યક્રમનાં જુદાં જુદાં અંગો તરફ વળીએ.

૧. કોમી એકતા

કોમી એકતાની જરૂર સૌ કોઈ સ્વીકારે છે. પણ બધા લોકોને હજુ એટલી સમજ નથી પડી કે એકતાનો અર્થ કુબળ રાજકીય એકતા નથી. રાજકીય એકતા બળજઘરીથી પણ લાદી શકાય. એકતાનો સાચા અર્થ છે હિલની તોડી ત્રે નહીં તેવી દોસ્તી. એવી

જાતની એકતા સિદ્ધ કરવાને માટે સૌથી પહેલી જરૂર એ છે કે મહાસભાવાદી ગમે તે ધર્મનો હોય પણ હિંદુ, મુસલમાન, ખિસ્તી, પારસી, યહુદી વગેરે સૌનો પોતાને પ્રતિનિધિ સમજે; એટલે કે દૂંકમાં હિંદુ કે બિનહિંદુ સૌનો પોતે પ્રતિનિધિ છે એમ માને. હિંદુસ્તાનના કરોડો વતનીઓ પૈકીના એકેએકની સાથે તે આત્મીયતા અનુભવે; એટલે કે તેનાં સુખદુઃખનો હું ભાગીદાર છું એમ સમજે. આવી આત્મીયતા સિદ્ધ કરવાને સારુ એકેએક મહાસભાવાદી પોતાના ધર્મથી જુદો ધર્મ પાળનારા લોકો સાથે અંગત દોસ્તી બાંધે. વળી તેને પોતાના ધર્મને માટે જેવો પ્રેમ હોય તેવો જ તે બીજી ધર્મો પર રાખે.

આ જાતની આપણી સુખદ સ્થિતિ હશે ત્યારે રેલવેનાં સ્ટેશનો પર આજે આપણને શરમાવનારી ‘હિંદુ ચા’ ને ‘મુસ્લિમ ચા’ તથા ‘હિંદુ પાણી’ ને ‘મુસલમાન પાણી’ જેવી ઘૂમો પડે છે તે સાંબળવાની નહીં હોય. વળી તે સ્થિતિમાં આપણી નિશાળોમાં ને ડોલેનેમાં હિંદુની ને બિનહિંદુની પાણી પીવાની જુદી એરડી કે જુદાં વાસણો અને ડામી નિશાળો, ડામી ડોલેને કે ડામી ધરિપતાલો પણ નહીં હોય. આવી કાંતિની શરદ્યાત મહાસભાવાદીઓએ કરવી જોઈશો અને સાથે સાથે પોતાના યોગ્ય વર્તનથી તેમણે કાઈ રાજકીય ફાયદો મેળવી લેવાનો જ્યાલ છોડી દેવો જોઈશો. રાજકીય એકતા તો તેમના સાચા વર્તનમાંથી કુદરતી રીતે આવીને ઊભી રહેશે.

આપણે લાંબા વખતથી એમ માનવાને ટેવાયા છીએ કે પ્રણને સત્તા કેવળ ધારાસભાઓ મારાફતે મળે છે. આ માન્યતાને હું આપણી એક ગંભીર ભૂલ માનતો આવ્યો છું. એ બ્રમનું ડારણ કાં તો આપણી જરૂતા છે, કાં તો અંગેનેના રીતરિવાનેએ આપણા પર જે ભૂરકી નાખો છે તે છે. ખિટિશ લોકોના ધતિહાસના ઉપરચોટિયા અભ્યાસ પરથી આપણે એવું સમજ્યા છીએ કે, રાજ્યતંત્રની ટોચે આવેલી પાર્લિમેન્ટોમાંથી સત્તા ઝમીને પ્રણતી અંદર જીતરે છે. સાચી વાત એ છે કે, સત્તા લોકોમાં વસે છે, લોકોની હોય છે, અને લોકો પોતાના પ્રતિનિધિઓ તરીકે વખતોવખત જેમને પસંદ કરે છે તેમને તેઠાં વખત પૂરતી તેની સોંપણ કરે છે. અરે, લોકોથી સ્વતંત્ર એવી

પાર્લ્યુમેન્ટોની સત્તા તો શું, હસ્તીએ હોતી નથી. છેલ્લાં એકવીસથીએ વધારે વર્ષોથી આટલી રીધીસાઢી વાત લોકોને ગળે ઉત્તારવાને હું મણ્યા કરું છું. સત્તાનો અસલ બાંડાર તો સત્ત્યાયદ અથવા સવિનયબંગની તાડીત છે. એક આખી પ્રણ પોતાની ધારાસભાના કાયદાઓ પ્રમાણે ચાહવાનો છન્દકાર કરે, અને એવા સવિનયબંગના પરિણામો વેડવાને તૈયાર થાય તો શું થાય તેની કલ્પના કરો! એવી પ્રણ સરકારના ધારાસભાના ને વહીવટી તંત્રને આખું ને આખું થાંબાવી હેરો. સરકારનું, પોલીસનું ને લસ્કરનું બળ, ગમે તેવી જણરી હોય તોપણ લઘુમતીને દ્વારાવવા પૂરતું જ કામ આવે છે. પણ આવી પડે તે બધું સહન કરવાને ને આખી પ્રણ તૈયાર હોય તેના દફન સંકલ્પને નમાવવા કોઈ પોલીસની હું કોઈ લસ્કરની જણરદરતી કામ આવતી નથી.

વળી પાર્લ્યુમેન્ટની પદ્ધતિનો રાજ્યવહીવટ પાર્લ્યુમેન્ટના વધા સમ્યો વધુમતીથી થયેલા નિર્ણયેને તાણે થવાને જુશી હોય તો જ ઉપયોગી થાય છે. બીજા શફ્ટોમાં એમ કહેવાય કે પાર્લ્યુમેન્ટની રાજ્યપદ્ધતિનો ૧ વહીવટ પરસ્પર અનુકૂળ સમૂહોમાં જ હીક હીક કામ આપે છે.

હવે અહો હિંદુસ્તાનમાં બિટિશ સરકારે કોમી યોરણે અલગ મતદારમંડળો બેલાં કર્યાં છે ને તેને લોધે જેમનો પરસ્પર મેળ ન આય એવા આપણા કૃતિમ વાડાઓ બંધાઈ ગયા છે; અને તે વ્યવસ્થામાં આપણે પાર્લ્યુમેન્ટની પદ્ધતિના રાજ્યવહીવટનો ડેણ કરવા આવ્યા હીંગે. આવા પરસ્પર મેળ વગરના જુદા જુદા કૃતિમ ઘટકોને એક જ તરીકે આપણા પરસ્પર મેળ વગરના જુદા જુદા કૃતિમ ઘટકોને એકતા કરી સિક્ક પર સમાન કાર્યને માટે બેગા કરવાથી જીવન્ત એકતા કરી સિક્ક થવાની નથી. આ જીતની ધારાસભાઓ માર્કેટે રાજ્યવહીવટનું કામ આપણા પર હંડુમત ચલાવતા હોય તેમની પાસેથી વખતોવખત મળતા સત્તાના કુકડાઓ વહેંચી ખાવાને તલખ્યા કરવાના. પેલા હંડુમત ચલાવતનારાઓ આપણને સખત હાથે કાખૂમાં રાખે છે ને પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વોને ખાડી પડતાં રાખે છે. આવી નામોશીમાંથી પૂર્ણ સ્વરાજ પ્રગટ થાય એ વાત હું અસંભવિત માતું છું.

ધારાસલાઓ અને તેમનાં કાર્ય વિશે મારા આવા કંડક વિચારો છે; જીતાં હું એવા નિર્ણય પર આવ્યો છું કે, જ્યાં સુધી ચૂંટણીથી રચાતી પ્રતિનિધિ સંસ્થાઓને માટે ખોટા ઉમેદવારો જીભા રહે છે ત્યાં સુધી તે સંસ્થાઓમાં પ્રગતિવિરાધી લોકોને ધૂસી જતા અટકાવવાને કોંગ્રેસે પોતાના ઉમેદવારો જીભા રાખવા જોઈ શે.

૨. અસ્પૃષ્યતાનિવારણ

છેક આજની ઘડીએ હિંદુ ધર્મને વળગેલા અસ્પૃષ્યતારૂપી શાપ ને કલંકને ખોઈ કાઢવાની જરૂરને વિશે લંબાણીથી લખવાની જરૂર નથી. આ બાબતમાં મહાસલાવાદીઓએ ઘણું કર્યું છે એ વાત સાચી છે. પણ મારે દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે ઘણા મહાસલાવાદીઓએ અસ્પૃષ્યતાનિવારણને હિંદુઓને લાગેવળો છે તેટલા પ્રમાણમાં ખુદ હિંદુ ધર્મની હ્યાતીને માટે અનિવાર્ય ગણવાને બદલે કેવળ રાજકીય ગરજની એક બાબત ગણી છે. હિંદુ કોંગ્રેસોએ આ કાર્ય કરવામાં પોતાની સાર્થકતા છે એમ માનીને તેને ઉપાડી લે તો ‘સનાતની’એને નામે એળખાતા તેમના ધર્મબાંધવો પર આજ સુધી જેટલી અસર પડી છે તેના કરતાં અનેકગણી વધારે અસર પહોંચાડીને તેમનું દિલ પદટાવી શકશે. ‘સનાતની’એ પાસે તેમણે લડવાના જુસ્સામાં નહીં પણ પોતાની અહિસાને છાને તેવી મિત્રાચારીની લાગણીથી પહોંચવું જોઈએ. અને ખુદ હરિજનોની બાબતમાં તો એકેએક હિંદુએ તેનના કાર્યને પોતાનું માનીને તેમને મદદગાર થવું જોઈએ, અને તેમના અકળાવી મૂકે તેવા લયાનક અળગાપણમાં તેમની પડ્યે જઈને જીભા રહેવું જોઈએ; અને એ વાતનો તો ફોણ ધનકાર કરશે કે આપણાં હરિજન ભાઈઓનોને બાકીના હિંદુઓ પોતાનાથી બાદ રાખે છે ને પરિણામે તેમને જે બિહામણું ને રાક્ષસી અળગાપણું વેઠવું પડે છે તેનો જોટો દુનિયામાં બીજો કચાંય શાખેલો। જરૂર તેમ નથી? આ કામ કેટલું કર્યું છે તે હું અનુભવે જાળું છું. પણ સ્વરાજ્યની ધ્યાન જીભી કરવાનું જે કાર્ય આપણે લઈ બેડા છીએ તેનો જ આ એક ભાગ છે. અને અલખત એ સ્વરાજ સુધી પહોંચવાનો રસ્તો સીધા ચાડાણનો ને સાંકડો છે. એ રસ્તે ફેટલાંયે લપસણાં અણાણ ને ફેટલોયે

જડી ખાઈઓ છે. પણ છેક ટોચે પહેંચીને મુક્તિની હવા લેવાને એ બધાં ચડાણો ને એ બધી ખાઈઓને જરાયે ડગ્યા. વિના સ્થિર પગલું રાખીને આપણે વઠાવવી જોઈશે.

૩. દાઢિંધી

કોમી એકતા અને અરપૃષ્ટતાનિવારણની માઝે દાઢિંધીના બાબત રાષ્ટ્રીય ભાષાસભાના કાર્યક્રમમાં છેક ૧૯૨૦ની સાલથી સમાવવામાં આવી છે, છતાં એ અત્યંત જરૂરી સામાજિક તેમ જ નૈતિક સુધારાના કામમાં ભાષાસભાવાદીઓએ જે રસ લેવો જોઈતો હતો તે લીધો નથી. આપણે આપણું ધ્યેય અહિંસક પુરુષાર્થને રસ્તે મેળવવું હોય તો અફીણ, દાઢ વગેરે પદાર્થેના વ્યસનમાં સપડાયેલાં આપણાં કરોડો ભાઈબહેનોનું ભાવિ ભવિષ્યની સરકારની મહેરભાની કે મરજ પર લઈકતું ન રાખીએ.

આ બધી દૂર કરવાના કાર્યમાં દાક્તાર લોકો સૌના કરતાં અસર કારક તેમ જ ઉપયોગી ફળો આપી શકે. દાડના તેમ જ અફીણના પંખમાં સપડાયેલા વ્યસનીઓને તેમાંથી છોડાવવાના ઉપાયો તેમણે ખોળી કાઢીને અજમાવવા જોઈશે.

આ સુધારાના કાર્યને આગળ વધારવામાં સ્વીઓને અને વિદ્યાર્થીઓને ખાસ તક છે. પ્રેમથી કરેલી સેવાનાં અનેક નાનાંમોટાં કાર્યો કરાતે બંને વર્ગો વ્યસનીઓના દિલ પર એવો કાખૂં જમાવશે કે પોતાની ભૂંડી કુટેવ છોડવાને પોતાનાં આ પ્રેમાગ સેવકોએ કરેલી અરજ ડાને ધર્યાં વિના તેમનો ધૂટકો નહીં થાય.

રાષ્ટ્રીય ભાષાસભાની સમિતિઓ આનંદ આપે તેવાં રંજનનાં મથકો કે વિદ્રોહી ઉઘાડે, જ્યાં થાકચાપાડચા મજૂરો પોતાનાં અંગોને આરામ આપી શકે, ચોપખાં અને તંહુરસ્તી આપનારાં પીણાં કે સેંધી નાસ્તાની વસ્તુઓ મેળવી શકે અને મનગમતી તેમ જ અનુકૂળ રમતગમતો રમી શકે. આ બધું કામ મનતે ખૂબ આડ્યો તેવું ને હૃદ્યને ઢેળવીને ઉચ્ચે ચડાવનારું છે. સ્વરાજ મેળવવાનો અહિંસાનો રસ્તો તદ્વાના નવો છે. તે માર્ગ જૂનાં મૂહયોને કેઢાણે નવાં મૂહયો સ્વીકારવાનાં રહે છે, જૂની વાતોને નવી રીતે ઓળખવાની રહે છે. સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિના હિંસાના રસ્તામાં આ જતના સુધારાઓને કદાચ સ્થાન પણ ન હાય.

એ રસ્તાને વિશે અંદ્રા ધરાવનારા લોકો સ્વરાજ્ય મેળવી લેવાની અધીરાઈ ને કારણે અથવા ડલો કે પોતાના અગ્રાનને કારણે આવી બધી બાબતો મુક્તિ મેળવ્યા પછી સાધવાની છે એમ માનશે, અને તેથી તે દિવસ સુધી તેમનો અમલ મુલતવી રાખશે. પરંતુ એ લોકો એક વાત ભૂલી જાય છે; ડાયમની અને એથ વગરની સાચી મુક્તિ અંતરમાંથી પ્રગટ થાય છે, એટલે કે આત્મશુદ્ધિથી મળે છે. રચનાત્મક કાર્ય કરનારા ડાયદાથી કરવાની શરૂઆધીના કાર્યને રસ્તો નહીં પાડી આપે તાયે તેને સહેલું કરી શકશે અને તેની સફળતાને માટે ભૂમિકા તૈયાર કરી રાખશે.

૪. ખાદી

ખાદીનો વિષય ચર્ચાસ્પદ છે. ઘણા લોકોને એમ લાગે છે કે, ખાદીની હિમાયત કરવામાં હું સામે પવને હોડી હાંકવાની મૂર્ખાઈ કરું છું, તેથી આખરે સ્વરાજનું વહાણ કુલાડવાનો છું ને દેશને પાછો અંધકારના જમાનામાં ધકેલી રહ્યો છું. આ દુંડા અવલોકનમાં મારે ખાદીની તરફેણની દલોલે કરવી નથી. એ દલોલે મેં બીજે પૂરેપૂરી કરેલી છે. અહીં તો દરેક મહાસભાવાદી અને આમ જુઓ તો એકેએક હિંદી ખાદીકાર્યને આગળ વધારવાને શું કરી શકે તે જ ખતાવવાનો મારો ધરાદો છે. ખાદી એટલે દેશના બધા વતનીઓની આર્થિક સ્વતંત્રતા તેમ જ સમાનતાની શરૂઆત. પણ કોઈ વસ્તુ કેવી છે તે વાપરવાથી જણાય, જાડનું પારખું તેનાં ફળથી થાય. તેથી હું જે કંઈ કહું છું તેમાં સાચી વાત કેટલી છે તે દરેક સ્વીપુરુષ જાતે અમલ કરીને શોધી લે. વળી ખાદીમાં જે જે બાબતો સમાયેલી છે તે બધી સાથે ખાદીનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. ખાદીનો એક અર્થ એ છે કે, આપણે દરેકે પૂરેપૂરી સ્વહેશી વૃત્તિ ડેળવવી જોઈએ ને રાખવી જોઈએ; એટલે કે જીવનની સઘળી જરૂરિયાતો હિંદમાંથી અને તેમાંથી આપણાં ગામડાંઓમાં રહેનારી આમજનતાની મહેનત તથા મુદ્દિથી નાપજેલી બીજે વડે પૂરી કરી લેવાનો દફ સંકલ્પ કરવો જોઈએ. અત્યારે આ બાબતમાં આપણો જે કમ છે તે ઉલટાવી નાખવાની આ વાત છે. એટલે કે આજે હિંદુસ્તાનનાં સાત લાખ ગામડાંઓને ચૂસોને પાયમાલ કરી હિંદનાં તેમ જ એટ ખિટનાં મળોને

પાંચ-પાંદર શહેરો ગળબાર થાય તેને બહલે તે બધાં ગામડાંઓ સ્વાવલંખી તેમ જ સ્વયંસ પૂર્ણ થાય અને બન્ને પક્ષને લાભ થાય તે રીતે પોતાની ખુરાથી હિંદનાં શહેરોને અને બહારની દુનિયાનેયે ઉપયોગી થાય.

આનો અર્થ એવો થાય છે કે આપણામાંથી ઘણાંએ પોતાના માનસમાં તેમ જ તુચિમાં ધરમૂળથી પલટો કરવો જોઈ શે. અહિંસાનો રસ્તો ઘણી બાધતોમાં બહુ સુતરો છે તો વળો બીજુ ઘણી બાધતોમાં બહુ કપરો છે. તે હિંદુસ્તાનના એકેએક વતનીના જીવન પર ઊડી અસર કરે છે, પોતાની અંદર સુતેલી ને આજ સુધી આણાથી રહેલી શક્તિઓનું તેને ભાન કરાવી તે શક્તિ ને સત્તા આપણી પાસે છે એવા જાનથી તેને ઉત્સાહ આપે છે અને હિંદી માનવસમૂહના મહાસાગરનાં અનેક રીપાંભાંનું હું પણ એક છું એવા અનુભવથી તે ભગડણ થાય છે. જમાનાઓથી જે માંદલી વૃત્તિને આપણી ભૂજમાં આપણે અહિંસા કહેતા હતા ને માનતા હતા તે અહિંસા આ નથી. માનવજ્ઞતિએ આજ સુધી જે અનેક શક્તિઓ જોઈ છે તે બધી કરતાં આ અહિંસા વધારે જોરાવર શક્તિ છે, ને તેના પર જ માનવજ્ઞતિની હ્યાતીનો આધાર છે. વળો આ અહિંસા તે શક્તિ છે જેનો મહાસભાને અને તેની આરક્ષિતે આખી દુનિયાને પરિયય કરાવવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો છે. મારે મન ખાડી હિંદુસ્તાનની આખી વસ્તીની એકતાનું, તેના આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય ને સમાનતાનું પ્રતીક છે અને તેથી જવાહરલાલના ડાયંમદ્ય શબ્દોમાં કહું તો ‘હિંદી આજાદીનો પોશાક છે.’

વળી ખાડીમાનસનો અર્થ થાય છે જીવનની જરૂરિયાતોની પેદાશ તેમ જ વહેંચણીનું વિકેન્દ્રીકરણ. તેથી આજ સુધીમાં જે સિદ્ધાંત ઘડાયો છે તે છે કે, દરેકેદરેક ગામે પોતપોતાની સધળી જરૂરિયાત જાતે પેદા કરી લેવી અને ઉપરાંત શહેરોની જરૂરિયાતો પૂરી કરવાને આતર થોડીક વધારે પેદાશ કરવી.

મોટા ઉઘોગો તો અલખત એકેન્દ્રી તેમ જ રાંદ્રોને હસ્તક રાખવા પડ્યે. પણ આખું રાજ્ય મળીને જે વિરાટ આર્થિક પ્રવૃત્તિ ગામડાંઓમાં ચલાવશે તેનો આ તો નજીવો લાગ રહેશે.

આટલે સુધી આદીમાં કઈ કઈ બાબતો સમાયેલો છે તેની સમજૂતી આપીને હવે તેનું કાર્ય આગળ વધારવાને મહાસભાવાદીઓ શું શું કરી શકે ને તેમણે શું શું કરવું તે મારે બતાવવું જોઈએ. આદીની બનાવટમાં આટલી બાબતો આવે છે : ક્ષાસ ઉગાડવો, ક્ષાસ વણવો, તેને જૂડવો, સાઝ કરવો ને લોધવો, ઝીંજવું, પૂણીએ બનાવવી, કાંતવું, સૂતરની પવાયત કરવી કે તેને કાંજ પાવી, સૂતરને રંગવું, તેનો તાણો પૂરવો ને વાણો તૈયાર કરવો, વણાટ અને પોલાઈ. આમાંથી રંગાટી કામ સિવાયનાં બાકીનાં બધાં કામો આદીને અંગે જરૂરી તેમ જ મહાસખનાં છે, ને કર્યા નિના ચાલે તેવાં નથી. એમાંનું એકેએક કામ ગામડાંએમાં સારી રીતે થઈ શકે તેવું છે; અને હકીડતમાં અભિવ્યક્તિ ભારત ચરખા સંઘ હિંદુભરનાં જે અનેક ગામડાંએમાં કાર્ય કરે છે તે બધાંમાં એ કામો આને ચાલુ છે. સંઘના છેલ્ખા હેવાલ મુજબ આ કામોને લગતા નીચે મુજબના રસિક આંકડાએ છે.

૧૯૪૦ની સાલમાં ૧૩,૪૫૨થીયે વધારે ગામડાંએમાં વેરાયેલાં, ૨,૭૫,૧૪૬ ગામડાંના વતનીએને કાંતણ, ઝીંજણ, વણાટ વગેરે મળીને કુલ ૩૪,૮૫,૬૦૮ ઇપિયા મજૂરી પેટે મળ્યા હતા. આ સમ્યામાં ૧૮,૬૪૫ હરિજન અને ૫૭,૩૭૮ મુસલમાન હતા, અને કાંતનારાંમાં મોટા ભાગની સ્વીએ હતી.

પણ મહાસભાવાદીઓ સાચા દિલથી ને જીવટથી આદીનો કાર્યક્રમ અમલમાં મૂકે તો જેટલું કામ નીપળે તેનો આ બહુ તો સોમો ભાગ થાય. ગામડાંએમાં ચાલતા અનેક ઉદ્ઘોગો પૈકુના આ મુખ્ય ઉદ્ઘોગનો અને તેની આબુલ્યાબુ વીંટળાયેલા હાથડારીગરીના અનેક ધંધાએનો વગર વિચારે ને ઇવે તેમ તેમ જ નિર્દ્યપણે નાશ કરવામાં આવ્યો ત્યારથી આપણાં ગામડાંએમાંથી બુદ્ધિ ને નૂર જરૂરી ગયાં, તે બધાં જાંખાં ને ચેતન વગરનાં થઈ ગયાં, અને તેમની દરાં તેમનાં પોતાનાં ભૂખે મરતાં ને દૂખળાં દોર જેણાં થઈ ગઈ.

આદીના કામને અંગે મહાસભા તરફથી ને હાડલ કરવામાં આવી છે તેને મહાસભાવાદીઓ વફાદાર રહેવા ભાગતા હોય તો આદીકાર્યની યોજનામાં તેમણે કેવી રીતે ને હેઠાં ભાગ લેવાનો છે તે બિશે ને ને

સૂચનાઓ અભિવ્યક્ત ભારત ચરખા સંઘ તરફથી વખતોવખત કાઢવામાં આવે છે તેમનો તેમણે પરાયર અમલ કરવો જોઈએ. અહીં તો હું ચોડાડ સામાન્ય નિયમો જણાવું.

૧. જે જે કુદુંખ પાસે નાનો સરખેયે જમીનનો કક્ષો હોય તેણે ચોડાડામાં એછો પોતાના વપરાશ પૂરતો કપાસ ઉગાડી લેવો. કપાસ ઉગાડવાનું કામ પ્રમાણમાં બહુ સહેલું છે. એક જમીનામાં બિહારના ખેડૂતો પર કાયદાથી એવી કુરજ લાદવામાં આવી હતી કે પોતાની એડી રાકાય તેવી જમીનના ઇત્તું ભાગમાં તેમણે ગળીનું વાવેતર કરવું. ચાં કુરજ પરદેશી નીલવરોના સ્વાર્થને આતર ખેડૂતો પર નાખવામાં આવી હતી. તો આપણે રાંદ્રના હિતને આતર આપણી જમીનના ચોડા ભાગમાં આપમેળે સમજુને ખુશીથી કપાસ કેમ ન કરીએ? અહીં વાચકના ધ્યાન પર એ વાત આવી જશે કે આદી કામનાં જુદાં જુદાં અંગોમાં વિકેન્દ્રીકરણનું તરવ છેક પાયામાંથી હાખલ થાય છે. આને કપાસનું વાવેતર ને એતી એક જ ટેકાણે મોટા પાયા પર કરવામાં આવે છે અને હિંદના દૂર દૂરના ભાગોમાં તે મોકલવો પડે છે. લડાઈ પહેલાં એખંચો કપાસ મોટે ભાગે ઇંગલંડ અને જપાન મોકલવામાં આવતો હતો. પહેલાં કપાસની એતી કપાસનું વેચાણ કરીને રોકડ નાણું મેળવવાના હેતુથી કરવામાં આવતી હતી અને હજુયે તેમ જ થાય છે, અને તેથી કપાસ કે ઇના બજારની તેજમંદી ખેડૂતની આવક પર અસર કરે છે. આદીડાર્યની ચોજનામાં કપાસની એતી આ સંદામાંથી ને જુગારના દાવ જેવી હાલતમાંથી જિગરી જન્ય છે. એ ચોજનામાં ખેડૂત પ્રથમ પોતાની જરૂરિયાતની વસ્તુઓની એતી કરે છે. પોતાની જરૂરિયાતની ચીજેની એતી કરવાનો પોતાની સૌથી પહેલી કુરજ છે એ વાત આપણા ખેડૂતોએ શાખવાની છે. આટલું શાખીને ખેડૂતો જે તે પ્રમાણે પોતાનું કામ કરતા થાય તો બજારની મંદીથી તેમને પાયમાલ થવાનો વારો નહીં આવે.

૨. કાંતનારની પાસે પોતાનો કપાસ ન હોય તો તેણે લોઢવાને માટે જોઈએ તેણેલો કપાસ વેચાતો લઈ લેવો. લોઢવાનું કામ હાથ ચરખાની મદદ વિના પણ બહુ સહેલાઈથી થાય તેવું છે. એક પાટિયું ને એક

લોગનો દ્વારા સળિયો। દરેક જણને પોતાનો કપાસ ખીલી લેવાને પૂરું સાધન છે. જ્યાં આ કામ ન બની શકે ત્યાં કાંતનારે હાથે લોટેલું ર ખરીદી લેવું ને તેને બીજું લેવું. પોતાના વપરાશ પૂરું બીજણ નાનકડી ધનુષ બીજણ પર જાડી મહેનત વગર સરસ થાય છે. અનુભવ એવો છે કે મજૂરીની મહેનતની વહેંચણી જેટલી વધારે એટલે કે કામ જેટલા વધારે હાથે થાય તેટલા પ્રમાણમાં તેને માટે જરૂરી ઓનલો ને હથિયારો સોંઘાં ને સાદાં. પીંનેલા ઇની પૂણીઓ બનાવી લીધી કે કાંતણ શરૂ થાય. કાંતવાને માટે હું ધનુષ તકલીની ખાસ ખવામણ કરું છું. મેં તે ઘણી વાર વાપરી છે. તેના પર ભારી કાંતવાની ઝડપ લગભગ રેંટિયાના જેટલી જ છે. વધારામાં રેંટિયા પર ભાડું સૂતર જેવું નીકળે છે તેના કરતાં ધનુષ તકલી પર વધારે ઝીણું, વધારે વળદાર ને વધારે સરખું જિતરે છે. બધા કાંતનારાઓનું એમ ન પણ બને. હું રેંટિયાને બદલે ધનુષ તકલી વાપરવાનો આગ્રહ કરું છું તે આટલાં કારણસર કે, ધનુષ તકલી બનાવી લેવાનું વધારે સહેલું છે, રેંટિયા કરતાં સોંઘી પડે છે ને રેંટિયાની માઝક તેમાં વારેવારે સમાર-કામ કરવું નથી પડતું. કાંતનારને જરી ને પાતળી બન્ને માળ બનાવી લેતાં અને તે જિતરી જય કે સરકી જય ત્યારે બરાબર બેસાડી લેતાં ન આવડતું હોય, અથવા રેંટિયો બરાબર કામ ન આપે ત્યારે તેને સુધારી લેતાં ન આવડતું હોય તો તે ઘણી વાર ઐકાર પડી રહે છે. વળી આજે એમ લાગે છે કે લાખો લોકોએ એકીસાથે કાંતવા માંદવું પડશે; ને તે વાત સાચી પડી તો ધનુષ તકલી સહેલાઈથી બની શકે તેવી ને વાપરવામાં સરળ હોવાથી તે જ એક ઓનલર એવું છે જે એવે વખતે ઝડપ કામ આવે. ઝડપ તકલી કરતાં પણ આ ધનુષ તકલી બનાવવાનું સહેલું છે, અને તે મેળવવાનો સૌથી સહેલો, સૌથી સારો ને સૌથી સોંઘો રહ્યો જાતે બનાવી લેવાનો છે. વળી એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે આપણે દરેકે સાદાં ઓનલો બનાવવાનું ને વાપરવાનું શાખી લેવું જેઈએ. હવે કાંતણ સુધીનાં જુદાં જુદાં કામોભાં આપણો આપેં મુલક એકીસાથે મંડી જય તો આપણા લોકોમાં હેઠલી એકતા થાય ને તેમની હેઠલી હેઠાવણી થાય તેનો ખ્યાલ કરો!

વળો ગરીબ ને તવંગર સૌ એક જ જતનું કામ કરે તો તેમાંથી નીપજતા પ્રીતિના બંધથી બંધાઈ પોતપોતાના ભેદો ભૂલીને કેટલાં સરખાં થાય તેનો ખ્યાલ કરો !

આ રીતે કાંતાયેલું સૂતર ત્રણ રીતે વપરાય : એક તો ગરીબોને ખાતર ચરખા સંધને ભેટ આપી દેવું, અથવા બીજું, પોતાના વપરાશને માટે વણાવી લેવું, અથવા ત્રીજું, તેના બદલામાં જેટલી મલે તેટલી આદી વેચાતી લેવી. એ તો દેખીતું છે કે સૂતર જેમ ઝીણું ને બીજું રીતે સારું તેમ તેની કિંમત વધારે. એટલે મહાસભાવાદીઓ ખરા જિગરથી આ કામમાં લાગે તો કાંતવાનાં ને બીજાં ઓનારોમાં નવા નવા સુધારા કરતા રહેશો ને ઘણી નવી નવી શોધખોળ કરશે. આપણા દેશમાં બુદ્ધિ ને મજૂરીની છેક ફરગતી થઈ ગઈ છે. પરિણામે આપણું જીવન બંધિયાર ખાયોચિયાના પાણી નેવું થઈ ગયું છે. મેં અહીં સુધી દર્શાવ્યું છે તે ધોરણે તે બંનેનું એટલે કે બુદ્ધિનું ને મજૂરીનું અતુલ લખે થાય તો તેનાં જે ફળ આવશે તેનો આંક બંધાય તેવો નથી.

સેવાને અર્થે કરવાના કાંતણની આ રાંદ્રવ્યાપી યોજના પાર પાડવાને આપણાં સામાન્ય સ્વી અથવા પુરુષે રોજ કલાકથી વધારે વખત આપવાની જરૂર રહેશો એમ મને નથી લાગતું.

૫. બીજા આમઉદ્ઘોગો

ખાદીની સરખામણીમાં ગામડાંમાં ચાલતા ને ગામડાંએને જરૂરી બીજા ધંધાઓની વાત જુદી છે. એ બધા ધંધાઓમાં આપમેળે ખુશીથી મજૂરી કરવાની વાત બહુ કામ આવે તેવી નથી. વળો એ દરેક ધંધામાં કે ઉદ્ઘોગમાં અમુક થોડી સંખ્યાનાં માણસોને જ મજૂરી મળી શકે. એટલે આ ઉદ્ઘોગો ખાદીના મુખ્ય કાર્યને મદદરૂપ થાય તેવા છે. ખાદી વિના તેમની હ્યાતી નથી અને તેમના વિના ખાદીનું ગૌરવ કે શેલા નથી. હાથે દળવાનો, હાથે છડવાનો ને ખાડવાનો, સાખું બનાવવાનો, કાગળ બનાવવાનો, દીવાસળીએ બનાવવાનો, ચામડાં કમાવવાનો, તેલની ઘણીનો અને એવા જ બીજા સમાજજીવનને જરૂરી તેમ જ મહત્વના ધંધાઓ વિના ગામડાંની અર્થરચના સંપૂર્ણ નહીં થાય એટલે કે તે

સ્વથંસ પૂર્ણ ઘર્ડક નહીં બને. મહાસભાવાદી આ બધા ધંધાઓમાં રસ લેશો, અને વધારામાં તે ગામડાનો વતની હશે અથવા ગામડે જઈને રહેતો હશે તો આ ધંધાઓને નવું ચેતન ને નવું વલણ આપશે. દરેક જણે, દરેક હિંદીએ જ્યારે જ્યારે ને જ્યાં જ્યાં મળે ત્યાં કેવળ ગામડાંમાં બનેલો વસ્તુએ વાપરવાનો પોતાનો ધર્મ માનવો જોઈએ. આવી વસ્તુએની ભાગ જીભી થાય તો આપણી મોટા ભાગની જરૂરિયાતો ગામડાંએ પૂરી પાડી શકે એમાં જરાયે શંકા નથી. ગામડાંએને વિશે આપણને લાગણી થશે ને તેમાં બનેલો વસ્તુએ આપણને ગમતી થશે તો પચ્છિમની નકલમાં મળતી સંચામાં બનેલો ચીજે આપણને નહીં ખે, અને જેમાં ગરીબી, ભૂખમરો ને આગસ કે એકારી નહીં હોય તે નવીન ભારતના આદર્શની સાથે મેળ ખાય એવી અલિકુચિ આપણે કેળવીશું.

૬. ગામસક્રિય

મજૂરી ને બુદ્ધિ વચ્ચે ફારગતી થઈ છે તેથી ગુનો ગણાય તેટલી હુદ્દ સુધી આપણાં ગામડાંએ તરફ આપણે બેદરકાર થયા છીએ. એટલે શોભીતાં ને રળિયામણાં નાનાં નાનાં ગામો ઠેર ઠેર પથરાયેલાં હોય તેને બદલે આપણે ત્યાં ઉકરડા જોવાના મળે છે. ધણાં, કણો કે લગભગ અધાં, ગામોમાં પેસતી વખતે ને અનુભવ થાય છે તેનાથી આનંદ જીપજતો નથી. ભાગોણે જ આબુલ્યાબુ એવી ગાંઢી હોય છે ને તેમાંથી એવી બદલો જોડે છે કે ધણી વાર ગામમાં પેસનારને આંખ મોંચી જવી પડે છે ને નાક દ્વારાવું પડે છે. મોટા ભાગના મહાસભાવાદીએ ગામડાંના વતનીએ હોવા જોઈએ. તેમ હોય, તો તેમણે આપણાં ગામડાંએને અધી રિતે ચોપખાઈના નમૂના બનાવવાં જોઈએ. પણ ગામડાંના લોકોના નિત્ય એટલે કે રોજેરોજના જીવનમાં ભાગ લેવાની અથવા તેની સાથે એકદ્વિતીય થવાની તેમણે પોતાની ફરજ કરી માની નથી. રાષ્ટ્રીય કુસામાનિક સક્રિયને આપણે જરૂરી ગુણ માન્યો નથી ને હૃળાયો નથી. આપણે રિવાજથી અમુક હોય નહાઈએ છીએ એટલું જ, બાકી ને નહીં, તળાવ કે દૂધાને કાંકે આપણે આંક ને એવા ખીલ ધર્મવિધિ કરીએ છીએ, ને ને જળાશયોમાં આપણે પવિત્ર થવાને સ્નાન કરીએ છીએ તેમનું પાણી બગાડતાં કે ગાંદું કરતાં આપણને છીત થતી નથી. આપણી

નવી તાલીમ અથવા પાયાની કેળવણી

આ ખામીને હું એક મોટો દુર્ગણ ગણું છું અને આપણાં ગામડાંઓની તેમ જ આપણી પવિત્ર નહીંઓના પવિત્ર કાંડાઓની નામોશી ઉપજને તેવી અવદશા અને ગંધવાડમાંથી પેદા થતા રોગો આપણે તે દુર્ગણનાં ફુળદ્વારે ભોગવીએ છીએ.

૭. નવી તાલીમ અથવા પાયાની કેળવણી

આ વિષય નવો છે. પણ મહાસલાની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યોને તેમાં એટલો બધો રસ પડ્યો ને તેમને તે એટલો બધો મહત્વને લાગ્યો કે હરિપુરાની મહાસલાની બેઠક વખતે તેમણે હિંદુસ્તાની તાલીમ સંઘને મહાસલાની મંજૂરીનો લેખ કરી આપ્યો ને ત્યારથી તે પોતાનું કાર્ય કરતો આવ્યો છે. વણા મહાસલાવાદીઓને રોકી રંકે એટલું મોકું આ કામનું ક્ષેત્ર છે. ગામડાંનાં બાળકોને ઘડીને નમૂનેદાર ગામવાસીઓ બનાવવાનો આ કેળવણીનો આશય છે. તેની યોજના મુખ્યત્વે તેમનો ખ્યાલ રાખીને કરવામાં આવી છે. એ યોજનાની મૂળ પ્રેરણા પણ ગામડાંઓમાંથી આવી છે. જે મહાસલાવાદીઓ સ્વરાજની ધ્યાનતરું હેઠ પાયામાંથી ચણતર કરવા માંગે છે તેમને દેશના બાળકોની ઉપેક્ષા કરવી પરવડે તેવી નથી. પરહેશી અમલ ચલાવનારા લોકોએ, અનાણપણે લલે હોય, કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પોતાના કાર્યની શરૂઆત અચૂકપણે હેઠ નાનાં છાકરાંઓથી કરી છે. આપણે ત્યાં પ્રાથમિક કેળવણીને નામે જે નમૂનો ઓળખાય છે તે એક ઝારસ છે; ગામડાંઓમાં જે હિંદુસ્તાન વસે છે તેની જરૂરિયાતો કે માગણીઓનો જરાયે વિચાર કર્યા વિના તેની યોજના થઈ છે; અને આમ જુઓ તો શહેરોનો પણ તેમાં કરો વિચાર થયેલો નથી. પાયાની કેળવણી ગામડાંમાં શું કે શહેરોમાં શું, હિંદુસ્તાનનાં બધાંયે બાળકોને હિંદુનાં જે કંઈ ઉત્તમ તેમ જ કાયમનાં તત્ત્વો છે તેમની સાથે સાંકળી હે છે. એ કેળવણી બાળકનાં મન તેમ જ શરીર બંનેનો વિકાસ કરે છે; બાળકને પોતાની ભૂમિ સાથે જડી રાખે છે; તેને પોતાના તથા પોતાના મુલકના ભાવિનું ગૌરવભર્યું ચિત્ર બતાવે છે, અને તે ચિત્રમાં જ્ઞાનેલું ભાવિ હિંદ રચવાના કાર્યમાં દરેક છાકરો કે છાકરી પોતે નિશાળે જતાં યાય તે દિવસથી જ પોતાનો ઝાળો આપે એવી ગોડવણ કરે છે. પાયાની

કેળવણોનું કામ મહાસભાવાદીઓને અખૂટ રસ આપે તેવું છે અને તેમાંથી ને બાળકોની સાથે તેઓ સંખાંધમાં આવરો તેમને જોઈલો ફાયદો થશે તેટલો જ ફાયદો ખુદ તેમને થશે. ને મહાસભાવાદીઓને આ કામ ઉપાડવાની પ્રચ્છા હોય તેમણે સેવાગ્રામને સરનામે તાલીમી સંઘના મંત્રીને લખીને જોઈતી માહિતી મેળવવી.

૮. પ્રૌદીશિક્ષણ

મહાસભાવાદીઓએ આ કામ તરફ નહીં જોવું ધ્યાન આપ્યું છે. જ્યાં આ વિષયમાં તેમણે થોડું ધ્યાન આપ્યું છે ત્યાં વગર ભણેલા લોકોને માત્ર લખતાંવાંચતાં શાખવીને સંતોષ માન્યો છે. મોદી ઉંમરનાં સ્વીપુરુષોને કેળવવાનું કે લણવવાનું કામ જે મારે હસ્તક હોય તો હું મારા વિદ્યાર્થીઓને પોતાના મુલકનો વિસ્તાર અને તેની મહત્વાનો ખ્યાલ આપીને તેમની કેળવણીની શરદ્યાત કરું. આપણાં ગામડાંઓનાં વતનીઓને મન પોતાનું ગામ તે જ પોતાનો આપ્યો દેશ. તે લોકો જો પરગામ જય તો ત્યાં પોતાનું ગામ એ જ જાણે પોતાનો આપ્યો મુલક કે વતન હોય તેવી વાત કરે છે. હિન્દુસ્તાન શાખદ તેમને મન કેવળ ભૂગોળની ચોપડીઓમાં વપરાતો બોલ છે. આપણાં ગામડાંઓએ કેવું ધોર અજાન વસે છે તેનો આપણને ખ્યાલ સરખો નથી. આપણાં ગામડાંનાં ભાઈઓ ને બહેનો આપણા દેશ પર ચાલતી પરદેશી હૃત્કુમત કે તેનાં માણાં ઇણ વિશે કરું જાણતાં નથી. આમતેમથી જે કંઈ થોડું જાણવાનું ભળે છે તેને લીધે પોતાના પરદેશી રાજકર્તાઓને તેમના દિલ પર ધાડ એસી ગયો છે. એટલે પરદેશીઓથી ને તેમની હૃત્કુમતથી તે ઊરે છે પણ તેને અંતરમાં ધિક્કારે છે. એ હૃત્કુમતની બલામાંથી કેમ છૂટવું તેની તેમને સમજ નથી. વળી તેમને એ વાતનો પણ ખ્યાલ નથી કે પરદેશીઓની અહીં હૃત્કુમત ચાલે છે તેનું એક કારણ તેમની પોતાની જ નણળાઈઓ કે ખામીઓ છે, અને ખીજું એ પરદેશી અમલની બલાને કાઢવાને પોતાનું જે સામર્થ્ય છે તેનું તેમને લાન નથી. તેથી મોદી ઉંમરનાં આપણાં ભાઈઓનેની કેળવણીનો સૌથી પહેલો હું એવો અર્થ કરું છું કે મોદાના બોલથી એટલે હું સોધી વાતમીતથી તેમને સાર્થી રાજકીય કેળવણી આપવી. આ કેળવણી હું મે હું કેળી

રીતે આપની તેનો નકશો પહેલેથી દોરી રાખેલો હશે એટલે તે આપવામાં કોઈ જીતનો ઊર રાખવાનું કારણ નથી. મારું એસું માનવું છે કે સરકારી અમલદારો તરફથી આ જીતની કેળવણીના કામમાં દખલગીરી થાય જે જરૂરાનો વધું ગયો છે. પણ ધારો કે એવી દખલગીરી થાય તો પોતાનાં ભાઈજિનેનોને બેગાં કરીને વાતોચીતો દારા તેમને સાચી કેળવણી આપવાના આ સૌથી ભૂળ હકના અમલને માટે લડી જ લેવું, કેમ કે એ ભૂળભૂત હક વિના રૂપરાજની સિદ્ધિ નથી. બેશક મેં આ કેળવણીને વિશે ને કંઈ સખાંડ અહીં આપી છે તેમાં બધું કાર્ય ખુલ્ખાખુલ્ખા થશે એ વાત મેં માની લીધેલી છે. અહિસાની પદ્ધતિમાં ઊરને જરૂરે અવકાશ નથી ને તેથી ઘૂપાપણાને પણ અવકાશ નથી. આ મોઢાની કેળવણી સાથે જ લખનાવાંચવાનું ભણતર પણ ચાલે. આ કામમાં ખાસ આવડતની જરૂર છે. એને અંગે ભણતરનો ગાળો બને તેણલો દુંકે કરવાને ખાતર અનેક પદ્ધતિઓ અજમાવવામાં આવે છે. મારી બલામણ એવી છે કે આ કામમાં નિષ્ણાત ગણાતા લોકેનું એક કાર્યમનું અથવા કામચલાઉ મંડળ કાર્યવાહક સમિતિએ નીમનું, જે અહીં મેં જે વિચાર દર્શાવ્યો છે ને પ્રૌદ્યોગિકાણ કેવું હોવું નોઈએ એ વિશે ને ખ્યાલ રજૂ કર્યો છે તેને ચોક્કસ યોજનામાં સમાવીને કાર્યકર્તાએને દોરવણી આપે. હું કખૂલ કરું ધ્યાં કે મેં આ દુંકા પેરામાં ને કહું છે તેનાથી કેવળ કામની દિશા ભતાવાઈ છે, પણ એ કામ કેમ ચાલુ કરવું તેની સામાન્ય મહાસભાવાદીને વિગતે દોરવણી મળતી નથી. વળો ખાસ આવડતની અપેક્ષા રાખવાનું આ કાર્ય કરવાને એકએક મહાસભાવાદી લાયક પણ ન હોય. પણ ને મહાસભાવાદીએ રિદ્ધિણનો વ્યવસાય કરે છે તેમને મેં અહીં ને સુચનાએ કરી છે તેમને અનુઝ્ય ભણતરનો કમ દોરી આપવામાં મુસ્કેલી ન લાગવી નોઈએ.

૩. સ્ત્રીઓ।

દિલ્લી સ્ત્રીઓ ને અધકારમાં દૂસેલી હતી તેમાંથી તેમને સત્યાયદની પદ્ધતિએ આપોઆપ અહાર કરી છે; અને એ વાત પણ સાચી છે કે બીજુ કોઈ પણ પદ્ધતિથી સ્ત્રીઓ આહેલા માની ન રહ્યા

તેડલા દૂંકા ગાળામાં આગળ ન આવી હોત. તેમ છતાં સ્ત્રીવર્ગની સેવાના કાર્યને મેં રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં સમાવ્યું છે, કેમ કે સ્ત્રીઓને પુરુષોની સાથે સરખા દરજનથી ને હક્કી સ્વરાજની લડતમાં ભાગ લેતી કરવાને જે કરવું જોઈએ તે કરવાનું મહાસભાવાદીઓને હજુ બીજ્યું નથી. મહાસભાવાદીઓને હજુ એ નથી સમજયું કે સેવાના ધર્મકાર્યમાં સ્ત્રી જ પુરુષની સાચી મદદગાર ને સાથી છે. જે ઇહિ અને કાયદાના વડતરમાં સ્ત્રીનો કરો હિસ્સો નહોતો ને જેને માટે કેવળ પુરુષ જ જવાઅદાર છે તે કાયદા ને તે ઇદિના જુલામ નીચે સ્ત્રી કચડાતી આવી છે. અહિસાના પાયા પર રચાયેલી જીવનની યોજનામાં પુરુષને પોતાનું ભાવિ નિર્માણ કરવાનો જેવો ને જેટલો અધિકાર છે તેવો ને તેટલો જ પોતાનું ભાવિ નક્કી કરવાનો હુક સ્ત્રીને છે. પણ અહિસક સમાજની વ્યવસ્થામાં જે અધિકાર કે હુક મળે છે તે કોઈ ને કોઈ ઇરજ કે ધર્મના પાલનમાંથી ઇલિત થાય છે, તેથી એ વાત પણ સ્વીકારવી જોઈએ કે સમાજમાં વર્તનાના કે વહેવાર કરવાના નિયમો સ્ત્રી ને પુરુષ બન્ને પરસ્પર સહકાર ને સમજૂતીથી નક્કી કરે. એ નિયમોના પાલનને માટે બહારની કોઈ સત્તાની જયરદસ્તી કામ ન આવે. સ્ત્રીઓ સાથેના પોતાના વર્તનમાં કે વહેવારમાં પુરુષોએ આ સત્યને પૂરેપૂરું ઓળખ્યું નથી. સ્ત્રીને પોતાની ભિત્ત કે સાથી ગણવાને બહલે પુરુષે પોતાને તેનો સ્વામી કે ધણી ભાન્યો છે. હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓને આ હલકા દરજન પરથી દ્વારા પડીને ઉપર લેવાનો ખાસ અધિકાર મહાસભાવાદીઓનો છે. જૂતા જમાનાના ગુલામને ભાન નહોતું કે મારે સ્વતંત્ર થવાનું છે અથવા ભારાથી સ્વતંત્ર થવાય. આજે સ્ત્રીની દશા પણ કંઈક એવી જ છે. પેદા ગુલામને જ્યારે મુક્તિ મળી ત્યારે થોડા વખત તેને એમ લાગ્યું કે મારો આધાર જતો રહ્યો. સ્ત્રીઓને એવું શીખવવામાં આવ્યું છે કે તમારે આપણે પુરુષોના ગુલામ છીએ એમ માનવું. અહીં મહાસભાવાદીઓની ઇરજ એ છે કે તેઓ સ્ત્રીઓને પોતાના અસલ સંપૂર્ણ દરજનનું ભાન કરાવે, અને જીવનમાં પુરુષ સાથે સરખા દરજનથી પોતાનો ભાગ લેવાને તેમને કુળવીને લાયક બનાવે.

એક વખત મનનો સંકલ્પ થઈ જાય પડી આ કાંતિનું કાર્ય સહેલું છે. તેથી મહાસભાવાદીઓ તે કાંતિની શરૂઆત પોતાના ઘરથી કરે. પોતાની ધરણ્યાણીઓને મનરમાડો કરવાની ઠીંગલીઓ કે ભોગ-વિલાસનું સાધન માનવાને બદલે તેમણે સેવાનાં સમાન કાર્યોમાં સંમાન્ય સાથીઓ ગણવી. આટલા આતર ને સ્વીઓને શાળા કે ફોલેજની કેળવણી મળો નથી તેઓ બની શકે તેટલું શિક્ષણ પોતાના પતિ પાસેથી મેળવે. જે વાત પત્નીઓની તેવી ઘટતા ફેરફારો સાથે માતાઓની ને દીકરીઓની સમજવાની છે.

એ જણાવવાની જરૂર નથી કે હિંદુની સ્વીઓની લાયાર દશાનું મેં એક જ બાજુનું ચિત્ર દોયું છે. હું એ વાત બરાબર જાણું છું કે ગામડાં-ઓમાં સ્વીઓ પોતાના પુરુષવર્ગની સામે બરાબર ટક્કર લે છે અને કેદીક બાબતોમાં તો તેમના પર સરસાઈ લોગવે છે, ને દોર ચલાવે છે. પણ બહારથી આપણને જેનાર ડેઈ પણ તટસ્ય માણસ કહેશો કે આપણા આખા સમાજમાં સ્વીને કાયદાથી ને ઇદ્ધિની ને દરજને મળે છે તે ઘણી આમીવાળો છે અને તેમાં ધરમૂળથી સુધારા કરવાની જરૂર છે.

૧૦. તંદુરસ્તીના નિયમોની કેળવણી

રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં ગામસક્ષાઈને સમાવ્યા પડી તંદુરસ્તીના નિયમોની કેળવણી અલગ ગણવાની શી જરૂર પડી એવો સવાલ સહેળે થાય. ગામસક્ષાઈની સાથે જ એને પણ ગણી લેવાત, પણ મારે રચનાત્મક કાર્યનાં જુદાં જુદાં અંગોને લેળસેળ કરી દેવાં નહોતાં. કેવળ ગામસક્ષાઈની બાબત ગણવવાથી તેમાં તંદુરસ્તીના નિયમોની કેળવણીની બાબત સમાઈ જતી નથી. પોતાના શરીરને સાચવવાની આવડત, અને તંદુરસ્તીના નિયમોનું રાન એ અભ્યાસ તેમજ તેનાથી મળેલા રાનના અમલનો જુદો જ વિષય છે. જે સમાજ સુખવસ્થિત છે તેમાં સૌ શહેરીઓ તંદુરસ્તીના નિયમોને જાણે છે ને તેમનો અમલ કરે છે. હવે તો એ વાત નિર્વિવાદ સાધિત થઈ છે કે તંદુરસ્તીના નિયમોનું અરાન અને તે નિયમોને પાણવાની બેદરકારી એ બેમાંથી જ માણસજાતને જે ને રોગો જણીતા થયેલા છે તેમાંના ઘણૂખરા થાય

છ. આપણે ત્યાંતું ભરણનું વધારે પડતું મોટું પ્રમાણ એશક ઘણે ભાગે આપણા લોકોનાં શરીરોને ડોતરી આતી ગરીબીનું પરિણામ છે પણ તેમને તંડુરસ્તીના નિયમોની કેળવણી બરાબર આપવામાં આવે તો એ પ્રમાણ ઘણું ઘટાડી શકાય.

મન નીરોગી તો શરીર નીરોગી એ સામાન્યપણે માણસનીતને માટેનો પહેલો કાયદો છે. નીરોગી શરીરમાં નિર્વિકારી મન વસે છે એ આપમેળે પુરવાર થાય તેવું સત્ય છે. મન અને શરીરની વચ્ચે અપરિહાર્ય સંબંધ છે. આપણાં મન જે નિર્વિકાર એટલે કે નીરોગી હોય તો એકેએક જાતની હિંસા તેમાંથી ખરી પડે અને પછી સ્વાભાવિક રીતે તંડુરસ્તીના નિયમોનું આપણે હાથે પાલન થાય ને ડોઈ પણ જાતની ખાસ ડોશિશ વગર આપણાં શરીરો તંડુરસ્ત રહે. આ કારણોસર હું એવી આરા રાખું છું કે ડોઈ મહાસભાવાદી રચનાત્મક કાર્યક્રમના આ અંગ વિશે બેદ્રકાર ન રહે. તંડુરસ્તીના કાયદા અને આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમો તદ્દન સરળ ને સાધી છે ને સહેલાઈથી શાખી લેવાય તેવા છે. મુશ્કેલી તેમના અમલની છે. આ રસ્યા તેમાંના ચોડા નિયમો :

હું મેશ શુદ્ધ વિચારો કરવા ને મનમાંથી બધા મેલા ને નકામા વિચારો કાઢી નાખવા.

રાત ને દિવસ તાજામાં તાળ હવા લેવી.

શરીરના તેમ જ મનના કામની સમતુલા જળવવી એટલે કે તેમનો ગેળ એસાડવે.

ટટાર જોલા રહેવું, ટટાર એસવું અને પોતાના એઝેએક કામમાં ચુંઘડ અને સાંક રહેવું; વળી આ બધી ટેવો અંતરની સ્વસ્થતાના પ્રતિબિંબદ્વારા હોવી જોઈએ.

તમારા જેવા તમારા માનવખંડુઓની કેવળ સેવાને આતર જિવાય તે માટે ખાવાનું રાખો. ભોગ ભોગવવાને માટે જીવવાનું કે ખાવાનું નથી. તથી તમારું મન ને તમારું શરીર સારી સ્થિતિમાં રહે ને બરાબર કામ આપે તેટલા પૂરતું જ ખાઓ. જેવો આહાર તેવો આદમી.

તમે જે પાણી ખોજો, જે ખોરાક ખાઓ ને જે હવા લો, તે બધાં તદ્દન સ્વચ્છ હોય. વળી કેવળ પંડની ચોમખાઈ રાખીને સંતોષ

ન માનતાં તમારે પોતાને માટે જેટલી ચોખાઈ રાખો। તે જ પ્રમાણમાં
તમારી આજુભાજુના વાતાવરણને તેમ જ જગ્યાને એ વ્રિવિધ
ચોખાઈનો રંગ લગાડો.

૧૧. પ્રાંતિક ભાષાઓ

આપણી પોતાની માતૃભાષાઓના કરતાં અંગ્રેજ પર આપણે
વધારે પ્રેમ રાખ્યો। તેથી કેળવાયેલા તેમ જ રાજકીય દસ્તિશી જન્મત
એવા ઉપલા વર્ગના લોકોથી આમસમુદ્દાય છેક વિઘ્નો પડી ગયો છે
ને તે બન્ને વર્ચ્યે જાંડી ખાઈ પડી ગઈ છે. વળી તે જ કારણે હિંદુસ્તાનની
ભાષાઓ ગરીબ બની છે ને તેમને પૂરતું પોપળ ભજ્યું નથી. અરપણ
ને જાંડા તાત્ત્વિક વિચારો આપણી માતૃભાષામાં દર્શાવવાની ફાગ મહેનત
કરતી વખતે આપણે જોથાં ખાઈ એ છીએ. આપણી પાસે વિજાનની
ચેક્સ પરિલાપા નથી. આ બધાંતું પરિણામ ખતરનાક આવ્યું છે. આપણી
આમજનતા આધુનિક માનસથી એટલે કે નવા જમાનાના વિચારાથી
છેક અળગી રહી છે. હિંદુસ્તાનની મહાન ભાષાઓની જે અવગણના
થઈ છે, ને તેને પરિણામે હિંદને જે ખારાવાર નુકસાન થયું છે તેનું
માપ આજે આપણાથી કાઢી શકાય તેમ નથી કેમ કે આપણે એ બનવાની
બંદ નજીક છીએ. પણ એટલી વાત તો સમજવી સહેલી છે કે આજ
સુધી થયેલા નુકસાનનો ધરાજ નહીં થાય, એટલે કે ગયેલી એટ પૂરવાની
મહેનત આપણે નહીં કરીએ તો આપણી આમજનતાનું માનસ મુક્તા
નહીં થાય, તે ઇંડિને વહેમોમાં પુરાયેલું રહેશે, અને આમસમુદ્દાય સ્વરાજના
ઘણ્યતરમાં કરો સંગીત કાળો નહીં આપી શકે. અહિંસાના પાયા પર
રચાયેલા સ્વરાજની વાતમાં એ વાત આવી જાય છે કે આપણો એકેએક
માણિસ આપણી સ્વતંત્રતાની લડતમાં પોતાનો સ્વતંત્ર સીધો કાળો
આપે. પણ આપણી આમજનતા લડતનું એકેએક પગથિયું જાણે નહીં
અને તે દરેકમાં સમાયેલું રહુસ્ય પૂરેપૂરું સમજે નહીં તો સ્વરાજના
ઘણ્યતરમાં પોતાનો કાળો કેમ આપશે? અને આમજનતાની પોતાની
બોલીમાં લડતના એકેએક પગથિયાની બરાબર સમજૂતી નહીં અપાય
તો એ બનવાની આશા કેમ રખાય?

૧૨. રાજ્યભાષા

વળી, હિંદુસ્તાનભરમાં વહેવાર કરવાને માટે હિંદી ભાષાઓમાંથી એક એવી ભાષાની આપણને જરૂર છે ને આજે વધારેમાં વધારે સંખ્યાના લોકો જાણતા હોય ને સમજતા હોય અને બાળીના લોકો જરૂર શાખી શકે. આવી ભાષા એશાં હિંદી છે. ઉત્તરના હિંદુઓ ને મુસ્લિમાનો બન્ને એ ભાષા બોલે છે ને સમજે છે. એ જ બોલી ઉદ્દ્વિષિતમાં લખાય છે ત્યારે તે નામે ઓળખાય છે. ૧૯૨૫ની સાલમાં કાન્પુર મુડામે ભરાયેલો એકમાં મંજૂર કરેલા પોતાના નામાંકિત ઠરાવમાં હિંદુભરની એ જ બોલીને રાજ્યોથી મહાસભાએ હિંદુસ્તાનીને નામે ઓળખાવી. અને ત્યારથી કંઈ નહીં તો સિદ્ધાંતમાં હિંદુસ્તાની રાજ્યોથી હિંદુસ્તાની નામે ઓળખાવી. સિદ્ધાંતમાં એમ મેં જાણી જોઈને કણું છે કેનું કે જુદું રાજ્યોથી મહાસભાવાદીઓએ પણ તેનો રાખવો જોઈએ તેઠલો મહાવરો રાખ્યો નથી. હિંદુસ્તાનની આમજનતાની રાજકીય કેળવણીને આતર હિંદુની બોલીઓનું મહત્વ ઓળખવાની ને સ્વીકારવાની એક મુદ્દામ કેશિશ ૧૯૨૦ની સાલમાં શરૂ કરવામાં આવી હતી. તેથી રાજકીય દાખિયા જાયત થયેલું હિંદુ સહેલથી બોલી શકે, અને હિંદુના જુદા જુદા પ્રાન્તોમાંથી મહાસભાના અભિન હિંદુ મેળાવડાઓમાં એકઢા થતા મહાસભાવાદીઓ સમજી શકે તેવી સમસ્ત હિંદુસ્તાનની એક બોલીને ઓળખવાનો ને સ્વીકારવાનો આસ પ્રયાસ પણ શરૂ થયો હતો. આ રાજ્યોથી આપણે બધા તેની બન્ને શૈલીઓ સમજી તથા બોલી શકીએ અને તેને બન્ને લખિતમાં લખી શકીએ તે રીતે શીખવી જોઈએ.

મારે એદથી જણાવવું પડે જે કે ઘણા મહાસભાવાદીઓએ એ ઠરાવનો અમલ કર્યો નથી. અને તેથી મારી સમજ પ્રમાણે નામોરી ભરલો કહી શકાય તેવો અંગ્રેજીમાં બોલવાનો આગણ રાખનારા ને પોતાને સમજાય તેઠલા આતર ખીંચ લોકોને પણ તે જ ભાષામાં બોલવાની ફરજ પાડનારા મહાસભાવાદીઓનો બેહુદો હેખાવ હજુ આપણે જોવો પડે છે. અંગ્રેજ બોલીએ ને ભૂરકી નાખી છે તેની અસરમાંથી હજુ આપણે છૂટ્યા નથી. તે ભૂરકીને વશ થયેલા આપણે હિંદુસ્તાનની પોતાના ધ્યેય તરફની દૂચને રાકી રહ્યા છીએ. અંગ્રેજ

ભણવામાં આપણે જેટલાં વરસ બગાડીએ છીએ તેટલા મહિના પણ આપણે હિંદુસ્તાની શીખવાની તરફી ન લઈએ તો સાચે જ આમ જનતા પરના આપણા ને પ્રેમની વાતો આપણે ઠોકચા કરીએ છીએ તે ઉપર ઉપરનો હોવો જોઈએ.

૧૩. આર્થિક સમાનતા

રચનાતમક કાર્યનો આ મુદ્દો અહિસક પૂર્ણ સ્વરાજની મુખ્ય ચાવી છે. આર્થિક સમાનતાને માટે કાર્ય કરવું એટલે મૂડી ને મળૂરી વચ્ચેના કાયમના ઝડપાને મિટાવવો. અનો અર્થ એવો થાય કે એક બાજુથી જે થોડા પૈસાવાળા લોકોના હાથમાં રાષ્ટ્રની સંપત્તિનો મુખ્ય ભાગ એકઠો થયો છે તેમની સંપત્તિ કમી કરવી અને બીજી બાજુથી અર્ધાં ભૂખ્યાં ને નાગાં રહેતાં કરોડોની સંપત્તિ વધારવી. જ્યાં લગી એબા જેટલા પૈસાવાળા ને ભૂખ્યાં રહેતાં કરોડો વચ્ચેનું બહેળું અંતર ચાલુ રહે ત્યાં લગી અહિસાના પાયા પર ચાલતો રાજવહીવટ સંબંધિત નથી. જે સ્વતંત્ર હિંદુસ્તાનમાં દેશના સૌથી તવંગર માણસો જેટલી સત્તા ભોગવતા હશે તેટલી જ ગરીબોની હશે. તેમાં નવી દિલહીના મહેલો ને તેમની પડખે જ આવેલાં ગરીબ મળૂર વસ્તીનાં કંગાળ વોલકડાંએ વચ્ચે જે કારમો તફાવત આજે દેખાય છે તે એક દિવસભર પણ નહોં નભે. પૈસાવાળાઓ પોતાનો પૈસો અને તેને લીધે ભગતી સત્તા એ બંને આપમેળે રાજભૂષાથી છાડી દઈ સર્વના કલ્યાણને માટે બધાંની સાથે મળીને વાપરવાને તૈયાર નહીં થાય તો હિસક તેમ જ ઘૂનભાર કાંતિ અહીં થયા વિના રહેવાની નથી એમ ચોક્કસ સમજવું.

ક્રસ્ટીપણાના ભારા સિદ્ધાંતને ઘણો હસી કાઢવામાં આવ્યો. છે છતાં હું હજી તેને વળગી રહું છું. તેને પહેંચવાનું એટલે કે તેનો પુરેપુરો અમલ કરવાનું કામ કપડું છે એ વાત સાચી છે. અહિસાનું એવું નથી? પણ ૧૯૨૦ની સાલમાં એ સીધું ચંગણ ચડવાનો આપણે સંકલ્પ કર્યો. તેને માટે આપણે જે પુરુષાર્થ અત્યાર સુધી કર્યો તે કરી જોવા જેવો હતો એમ આપણે સમજ્યા છીએ. એ પુરુષાર્થમાં જે મુખ્ય વાત સમાવેલી છે તે અહિસાનું તરત કેમ કાર્ય કરે છે તે રોજેરોજ શોધીને વધુ ને વધુ ઓળખવાની છે. મહાસભાવાદીએ પાસે

એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તે બધા અહિંસા શું છે, શા માટે તેનો અમલ કરવાનો છે ને તે કેમ કાર્ય કરે છે એ બધી બાબતો વિશે જગતા રહીને ચીવટથી શોધ ચલાવે ને તેનાં કાર્યકારણો વિચારે. આજની સમાજવ્યવસ્થામાં માણસ માણસ વચ્ચે જાતજાતની ને અસમાનતાઓ હ્યાતીમાં છે તે હિંસાથી નાખૂદ થાય કે અહિંસાથી જે સવાલનો પણ તે બધા વિચાર કરે. મને લાગે છે કે હિંસાનો રસ્તો કેવો છે તે આપણે જાણીએ છીએ. તે રસ્તે સમાનતાની બાબતમાં કચાંયે સફળતા મળેલી જાણવામાં નથી.

અહિંસાથી સમાજમાં ફેરફારો કરવાનો પ્રયોગ હજુ ચાલુ છે ને તેની વિગતો ઘડાય છે. તે પ્રયોગમાં સીધું જતાવી શકાય તેથું ઝાડું આપણે કર્યું નથી. પરંતુ ગમે, તેટલી ધીમી ગતિથી કાં ન હોય પણ તે પદ્ધતિનું કાર્ય સમાનતાની દિશામાં શરૂ થઈ ચૂક્યું છે એ વાત ચોક્કસ છે. અને અહિંસાનો રસ્તો ફદ્દુલ્પરિવર્તનનો રસ્તો છે એટલે ને ફેરફાર થાય તે કાયમનો થાય. ને સમાજ કે રાષ્ટ્રીય ચણતર અહિંસાના પાયા પર થયેલું હોય તે પોતાની ધમારત પર બહારથી કે અંદરથી ને હુમલા થાય તે બધાને પહોંચી વળવાને સમર્થ હોય. રાષ્ટ્રીય મહાસભામાં પૈસાવાળા મહાસભાવાદીઓ પણ છે. આ વિષયમાં પહેલું પગલું ભરીને રસ્તો તેમણે બતાવવાનો છે. એકેએક મહાસભાવાદીને પોતાના દિલ્લિનું જોડામાં જોડા જતરીને અંગત પરીક્ષણ કરવાની તક આપણી આ સ્વરાજની લડત પૂરી પાડે છે. આપણી લડતને અંતે ને હિંદુસ્તાનની રચના આપણે કરવી છે તેમાં સમાનતાની સિદ્ધિ કરવી હોય તો તેનો પાચો અત્યારે જ નાખવો જોઈએ. ને લોડો એમ હોય તો તેનો પાચો અત્યારે જ નાખવો જોઈએ. એકાએક રૂપો અહિંસક સ્વરાજ એક શુલ્ક ચોધાડિયે આબદ્માંથી એકાએક રૂપો પડવાનું નથી. આપણા સૌની બેગી જાતમહેનતથી એકાએક ઈંને પડવાનું નથી. આપણા સૌની બેગી જાતમહેનતથી એકાએક ઈંને બરાબર ગોડવતા જરૂર શું તો તેનું ચણતર થબાનું છે. એ દિશામાં આપણે સારી સરખી મજલ કાર્પી છે. પણ સ્વરાજની સંપૂર્ણ શોભા ને બન્ધતાનું

દર્શાન કરતાં પહેલાં હજુ આપણે જેથીયે વધારે લાંબો તે અકવે તેવો રસ્તો કાપવાનો બાકો છે. તેથી દરેક મહાસમાવાદીએ ગોતાની જતને એ સવાલ કરવાનો છે કે આર્થિક સમાનતા સ્થાપવામાં મેં શું શું કર્યું?

૧૪. કિસાનો

આ સ્વચનાત્મક કાર્યક્રમમાં એકેએક વિગત આવી જતી નથી. સ્વરાજની ધમારત જ્યારદસ્ત છે, તેને બાંધવામાં જેંરી કરોડ હાથોએ કામ કરવાનું છે. એ બાંધનારાજોમાં કિસાનો એટલે કે ઐફૂતોની સંખ્યા મોયમાં મોટી છે. હકીકતમાં સ્વરાજની ધમારત બાંધનારાજો પૈકી મુખ્ય તે જ લોકો (ઘણું ખરું ૮૦ ટકા) હંવાથી કિસાનો તે જ ડાંચેસ, એવી સ્થિતિ હાવી જોઈએ. આજે તેમ નથી. પણ કિસાનોને જ્યારે ગોતાની અહિસક તાકાતનું ભાન થશે ત્યારે દુનિયાની કોઈ સત્તા તેમની સામે ટકી શકવાની નથી.

સત્તાનો કંબળે લેવાને માટે જેલાતાં રાજકારણમાં તેમનો કહી ઉપયોગ ન થવો જોઈએ. તેમના એ જતના ગેરઉપયોગને હું અહિસાની પદ્ધતિથી વિરોધી ગણું છું. કિસાનો અથવા ઐફૂતોનું સંગઠન કેમ કરવું તેની મારી રીત જેમને જણવી હોય તેમને ચંપારણની લડતનો અભ્યાસ કરવાથી લાભ થશે. હિંદુસ્તાનમાં સત્યાગ્રહનો પહેલવહેલો પ્રયોગ ચંપારણમાં થયો હતો અને તેનું કેવું સારું પરિણામ આવ્યું હતું તે આખું હિંદુસ્તાન બરાબર જાણે છે. ચંપારણનો હિલચાલ આમસમુદ્દરાયની એવી લડત બની હતી જે છે; શરથી માંડીને છેવટ સુધી પૂરેપૂરી અહિસક રહી હતી. તેમાં એકદિને વીસ લાખથીયે વધારે કિસાનેને સંબંધ હતો. એક સૈકાથી ચાલતી આવેલા એક ચોક્કસ હાડમારીની ઇરિયાદના નિવારણને માટે તે લડત ઉપાડવામાં આવી હતી. એ જ ઇરિયાદને દૂર કરવાને પહેલાં કેટલાંયે હિસક બડો થયાં હતાં. ઐફૂતોને તદ્દન દખાની દેવામાં આવ્યા હતાં. અહીં અહિસક ધળાજ છ મહિનાના ગાળામાં પૂરેપૂરો સફળ થયો. કોઈ પણ જતની સીધી રાજકારણી ચંગાવળ કે રાજકારણના સીધા પ્રચારની મહેનત વગર ચંપારણના ઐફૂતો રાજકારણની બાધતમાં જાગ્યા. ગોતાની ઇરિયાદ દૂર કરવામાં અહિસાએ જે કાર્ય કર્યું તેની દેખીની સાબિતી મળવાથી તે બધા

રાંદ્રીય મહાસભામાં એચાયા અને બાબુ અજકિશોરપ્રસાદ તેમ જ બાબુ રાને-ક્રપ્રસાદની આગેવાની નીચે પાછલી સવિનયભંગની લડતોમાં તેમણે પોતાની તાકાતનો પૂરતો પરચો બતાવ્યો.

આ ઉપરાંત એડા, બારડોલી તથા એરસદમાં ચાલેલી ખૂબોની લડતોનો અભ્યાસ કરવાથી પણ વાયરને લાભ થશે. કિસાન સંગઠનમાં સફળતાની ચારી એ છે કે તેમની પોતાની અને તેમને સમજાતી હોય તથા કહતી હોય તેવી ઇરિયાદો દૂર કરવવાના કામ સિવાય ખીંચ કોઈ પણ રાજકીય આશયથી તેમના સંગઠનનો દુદુપ્યોગ ન કરવો. કોઈ એડ ચોક્કસ અન્યાય કે ઇરિયાદા કરણને દૂર કરવાને માટે સંગઠિત થવાની વાત તેમને તરત સમજાય છે. તેમને અહિસાનો ઉપદેશ કરવો નથી પડતો. પોતાની ઇરિયાદોના એક અસરકારક ધ્યાન તરીકે તે લોકો અહિસાને સમજુને અજમાવે અને પાછળથી તેમને જણાવવામાં આવે કે તમે જે અજમાવી તે જ અહિસક પદ્ધતિ છે એટલે તરત તે લોકો અહિસાને એગાખી જાય છે ને તેનું રહસ્ય પામી જાય છે.

જે જે મહાસભાવાદીઓને રસ હોય તે કિસાનોમાં તેમની સેવાને અથેર્ કેમ કાર્ય કરવું તે ઉપર જણાવેલા દાખલાઓના અભ્યાસથી જાણી લે. મારું એમ માનવું છે કે કિસાન સંગઠનની જે પદ્ધતિ કેટલાક મહાસભાવાદીઓએ અભ્યાર કરી છે તેનાથી તેમને જરાયે ફાયદો થયો નથી, તોલદું કરાય નુકસાન થયું હશે. પણ ફાયદાનુકસાનની વાત જવા દઈને મારે એટલું તો કહેવું જ જોઈએ કે તેમણે અભ્યાર કરેલી રીત અહિસાની નથી. આ કાર્યકર્તાઓમાંના કેટલાકને વિશે એટલું કહેવું જોઈએ કે અમે અહિસક પદ્ધતિને માનતા નથી એમ તેઓ નિખાલસ-પણે કબૂલ કરે છે. આવા કાર્યકર્તાઓને મારી સલાહ છે કે તેમણે પોતાનું કામ કરવામાં મહાસભાનું નામ ન વાપરવું ને મહાસભાવાદીઓ તરીકે કાર્ય ન કરવું.

કિસાનો ને મજૂરોને અભિલ હિંદને બોરણે સંગઠિત કરવાની જે ચડસાચડસી ચાલે છે તેનાથી હું કેમ અળગો રહ્યો છું તેનો વાયરને માર્ઝી આટલે સુધીની વાત પરથી ખ્યાત આવ્યો હશે. આપણે ખધા મળીને એક જ હિંદામાં એચ્ચીએ તો કેવું સારુ ! પણ આપણા જેવા

મોટા દેશમાં એવું કદાચ બને નહીં. એ બધી વાત જવા હે. અહિંસાને રસ્તે કોઈના પર કોઈ જાતની જયરદસ્તી ન હોય એટલો વાત સાચી. અહિંસાની પક્ષતિનું પ્રત્યક્ષ કાર્ય અને કેવળ તર્કથી સાધિત થાય તેવી દ્લીલો બંને મળાને પોતાનું કામ કર્યા વિના રહેવાનાં નથી. મારો એવો અભિપ્રાય છે કે મજૂરોની માફક કિસાનો અથવા ખેડૂતોના ગણાય તેવા સવાલો વિશે કામ કરનારું એક આતું મહાસભાએ પોતાની દેખરેખ નીચે ચલાવવું જોઈએ.

૧૫. મજૂરે

અમદાવાદ મજૂર મહાજનનો નમૂનો આખા હિંદુસ્તાને અનુસરવા જેવો છે. શુદ્ધ અહિંસાના પાયા પર તેની પોતાના થઈ છે. પોતાની આજ સુધીની કારકિર્દીમાં પાણી પડવાનો એક પ્રસંગ તેને આવ્યો નથી. કરીયે હોઢા કે ધાંધલ અથવા કરો દેખાવ કર્યા વિના તેની તાકાત ઉત્તરોત્તર વધતી ગઈ છે. તેની પોતાની ધર્સિપતાલ, મિલમજૂરોનાં છાકરાંએ માટેની નિશાળો, મોટી ઉંમરના મજૂરોને લણાવવાના વર્ગો, તેનું પોતાનું ધાપખાનું ને ખાદીભાડાર તે ચલાવે છે, ને મજૂરોને રહેવાને આટેનાં ઘરો તેણે બંધાવ્યાં છે. અમદાવાદના લગભગ બધા મજૂરો મતપત્રકોમાં નોંધાયેલા છે અને ચૂંટણીઓમાં અસરકારક ભાગ લે છે. મહાસભાની સ્થાનિક પ્રાંતિક સમિતિના કહેવાથી અમદાવાદના મજૂરોએ મતદારો તરીકે પોતાનાં નામો નોંધાવ્યાં હતાં. મહાજન કદી મહાસભાના પક્ષાપક્ષીના રાજકારણમાં સંડેવાયેલું નથી. શહેરની સુધરાઈની નીતિ પર તે લોકોની અસર પડે છે. મહાજનને ફાળે સારો પેઠે સફળ નીવડેલો હતાણો છે ને તે બધી પૂરેપૂરી અહિંસક હતી. અહીંના મજૂરે ને મિલમાલિકોએ પોતાનો સંબંધ મોટે ભાગે રાજ્યખુરીથી લવાઈને ધોરણે રાખ્યો છે. મારું ચાલે તો હું હિંદુસ્તાનભરની તમામ મજૂર સંસ્થાઓનું સંચાલન અમદાવાદના મહાજનને ધોરણે કરું. અખિલ હિંદ ટ્રેડ યુનિયન ડોંગ્રેસમાં માથું મારવાની મહાજને કદી ધર્યા રાખી નથી. ને તે ડોંગ્રેસની અસર તેણે પોતાના સંગઠન પર થવા દીધી નથી. અમદાવાદના મજૂર મહાજનની રીત ટ્રેડ યુનિયન ડોંગ્રેસ અખત્યાર કરી શકે અને અખિલ હિંદની મજૂર સંસ્થાના એક અંગ તરીકે

અમદાવાદનું મહાજન તેમાં સમાઈ જાય તેવો દિવસ જિંગે એવી મારી ઉમેદ છે. પણ મને તેની ઉત્તાવળ નથી. સમય પાકરે એટલે એ દિવસ એની મેળે આવશે.

૧૬૦. આદિવાસીઓ

રાનીપરજ શાખની માઝે આ આદિવાસી શાખ નવો બનાવેલો છે. રાનીપરજને ડેકાણે પહેલાં કાળીપરજ (એટલે કે કાળી ગ્રન્થ, પણ તેમની ચામડી ભીન ડોઈ લોકોની ચામડીથી વધારે કાળી નથી) શાખ વપરાતો હતો. એ શાખ મને લાગે છે કી જી જુગતરામે બનાવેલો. ભીન, ગેંડ અને એવા જ ભીન જેમને પહાડી અથવા જંગલી જાતિઓ જેવાં અનેક ભાતભાતનાં નામોથી ઓળખાવવામાં આવે છે તેમને માટે યોનેલા આ નવા શાખનો અક્ષરશ: અર્થ દેશના અસલ વતનીઓ થાય છે ને તે હું માતું છું ઠક્કરખાપાંને બનાવેલો છે.

આદિવાસીઓની સેવા પણ રચનાત્મક કાર્યક્રમનું એક અંગ છે. આ કાર્યક્રમનાં જુદાં જુદાં અંગો ગણાવતાં ગણાવતાં તેમનો વારો છેક સોણમો આવ્યો. પણ તેમનું મહત્વ એષું સમજવાનું નથી. આપણો મુલક એટલો વિશાળ છે એને તેમાં વસ્તી જાતિઓ એટલી બધી ભાતભાતની છે કે આપણા દેશનાં સર્વ વતનીઓ ને તેમની દ્રશ્ય વિશે આપણામાંના સારામાં સારા લોકો પણ જેણ્ણું જાણ્ણી લેવાના જરૂર છે તે બધું જાણવા ન પામે. આપણી ગ્રન્થમાં સમાતા એકએક ઘટકને બાકીના ભીન બધા ઘટકોનાં સુખ્દુઃખ તે મારાં સુખ્દુઃખ છે એમ લાગે ને આપણે સૌ એક છીએ એ વાતનું જગત ભાન થાય તે સિવાય આપણા મુલકની વિશાળતા ને વિવિધતાની આ વાત સમજાતી જાય છે તેમ તેમ આપણે સૌ એક રાંદ્ર છીએ એવો દાવો સાખિત કરવાનું કામ કેણ્ણું અધરું છે તેનું આપણને ભાન થાય છે.

આખા હિંદુસ્તાનમાં આ આદિવાસીઓની વસ્તી એ કરોડની છે. ઠક્કરખાપાંને ગુજરાતના ભીલોની સેવાનું કાર્ય વરસો પહેલાં રાડ કરેલું. ૧૯૪૦ની સાલના અરસામાં થાણા જિલ્લામાં શ્રી બાળાસાહેબ એરે પોતાની સ્વાભાવિક ધગશથી આ અત્યારે જરૂરી સેવાના કાર્યમાં જંપવાન્યું. અત્યારે તેઓ આદિવાસી સેવા મંડળના પ્રમુખ છે.

હિંદના ખીન લાગોમાં આવા ખીન ઘણા સેવકો કાર્ય કરે છે તે છતાં તેમની સંખ્યા હજ પૂરતી નથી. સાચે જ સેવાની એતીનો ઇલ બહેળો છે પણ તેના લણનારા થોડા છે. અને એ વાતનો તો કોણ ધનકાર કરશે કે આ જીતની બધી સેવા કેવળ માનવદ્યા પ્રેરિત સેવા નથી પણ સંગીત રાધ્રસેવા છે અને આપણને પૂર્ણ સ્વરાજના ધ્યેયની વધારે ને વધારે નજીબીક લઈ જાય છે?

૧૭. રક્તપિતના રોગીઓ।

પતિયો એટલે કે રક્તપિતનો રોગી એ બદનામીનો શબ્દ છે. રક્તપિતના રોગીઓના ધામ તરીકે હિંદુસ્તાનનો નંબર મધ્ય આહિકાથી ખીને આવે છે. પણ આપણામાંના સૌથી ચિયાતા લોકોના જેવા જ આ રોગીઓ આપણા સમાજનું અંગ છે. પણ બને છે એવું કે ટોચે બેઠેલા લોકોને સૌથી એછી જરૂર હોવા છતાં તેમના તરફ આપણા સૌનું ધ્યાન રોકાયેલું છે. અને આ રક્તપિતના રોગીઓ જેમની સંભાળ લેવાની સૌથી વધારે જરૂર છે તેમને જણી જોઈને તરછોડવામાં આવે છે. આ બેદ્રકારીને હૈયાસૂની કહેવાતું મને મન થાય છે અને અહિંસાની દશ્ટિથી તો સાચે જ અને માટે ખીનું વિશેષણ નથી. હિંદુસ્તાનમાં કાર્ય કરતા ખિસ્તી ભિશનરીઓ એકલા પતિયાંની દરકાર રાખે છે ને તેટલા ખાતર તેમને જરૂર ધન્યવાદ ઘટે છે. રક્તપિતના રોગીઓની સંભાળ માટેની હિંદીઓ તરફથી ચાલતી એકમાત્ર સંસ્થા વર્ધાની પાસે શ્રી મનોહર દીવાન કેવળ પ્રેમલરી સેવા કરવાના આશયથી ચલાવે છે. એ સંસ્થાને શ્રી વિનોદા ભાવેની પ્રેરણ તેમ જ દોરવણી છે. હિંદુસ્તાનમાં જે સાચે જ નવજીવનનો સંચાર થયો હોય, અને આપણે સૌ જે સત્ય ને અહિંસાને માર્ગે દૂંકામાં દૂંકા વખતમાં પૂર્ણ સ્વરાજ મેળવવાને અંતરથી જંખતા હોઈએ તો હિંદમાં એક પણ રક્તપિતનો રોગી કે એક પણ લિખારી વણનોંધાયેલો કે સંભાળ વગરનો રહે નહીં. રચનાત્મક કાર્યકર્મની આ સુધારેલી આવૃત્તિમાં આપણા રચનાકાર્યની સાંકળના એક અંકોડા તરીકે રક્તપિતના રોગીને અને તેની સેવાને હું મુદ્દામ ઉમેરું છું કેમ કે આજે આપણે ત્યાં પતિયાંની જે દશા છે તે જ, આપણે જે આપણી આપણી આજુભાજુ બરાબર ધ્યાનથી

નિહાળીએ તો, સુધરેલી આધુનિક હુનિયામાં આપણી છે. દરિયા પારના દેશોમાં આપણાં ભાંડુઓની દ્શાનો ખ્યાલ કરવાથી મેં જે વાત કહી છે તે સાચી છે એમ સૌની આતરી થશે.

૧૮. વિદ્યાર્થીઓ

વિદ્યાર્થીઓને રચનાકાર્યનો વાતમાં છેક છેવટે લેવાને માટે મેં અનામત રાખ્યા હતા. મેં હંમેશા તેમની સાથે બાડો સંખાંધ રાખ્યો છે ને કેગવ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓ મને આળખે છે ને હું તેમને આળખું છું. તેઓ મને ખૂબ કામ આવ્યા છે. કોલેજેમાંથી નીકળેલા ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આજે મારા કીમતી સાથીએ છે. વળી વિદ્યાર્થીઓ ભાવિનો આરા છે એ પણ હું જાણું છું. અસહકારની હિલયાલ પુરખારમાં ખીલી ત્યારે પોતાની નિશાળો અને કોલેજે છાડી દેવાને તેમને નોતરવામાં આવ્યા. મહાસભાનો હાકલના જવાબમાં જે અધ્યાપકો તેમ જે વિદ્યાર્થીઓ શાળાકોલેજે ભોડીને બહાર પડ્યા હતા તેમાંના કેટલાયે હજુ રાંદ્રકાર્યને મજૂમપણે વળગી રહ્યા છે ને તેથી તેમને પોતાને તેમ જે દેશને ઘણો ફાયદો થયો છે. એ હાકલ ફરી કરવામાં નથી આવી કારણ આજે તેને લાયકની હવા નથી. પણ તે વખતના અનુભવે એટલું બતાવ્યું કે ચાલુ કેગવણીનો મોહ જૂડો ને અકુદરતી છે પણ દેશના યુવકોને એવો વળખ્યો છે કે તે તેમાંથી છૂટી શકતા નથી. કોલેજની કેળવણી લેવાથી કરીએ સહી થઈ જય છે. વળી આપણા દેશમાં ખિટિશ અમલે ઉજળા લોકોનો જે વર્ગ પેદા કર્યો છે તેમાં પેસવાનો પરવાનો પણ કોલેજની કેળવણીથી મળે છે. રાનની ભૂખ ને સ્વાલ્લાવિક ને ક્ષમ્ય ગણાય તે પૂરી કરવાને ચાલુ ચીલે યડ્યા વિના આરો નથી. માતૃભાષાનું સ્થાન જે પડાવી લે છે તે સાવ પારકી ભાષા શીખવામાં પોતાનાં કેટલાયે કીમતી વર્ષો બગડે છે તેની તેમને પડી નથી. વળી આમાં જે ગંભીર દ્રોહ થાય છે તેનું તો તેમને ભાન પણ નથી. આ વિદ્યાર્થીઓ ને તેમના શિક્ષકોના મનમાં કર્દ્ધ એવું ભૂત ભરાઈ ગયું છે કે આજના જમાનાના નવા વિચારોનું તેમ જે આધુનિક વિજાનનું જાન મેળવવામાં આપણી ઘરની ભાષાએ છેક નકામી છે. પેલા જપાનના લોકો પોતાનું કેમ ચલાવતા હશે તેનું મને અચરજ થાય છે.

કેમ ક હું સમજું છું તે મુજબ તેમની વધી કોવળી જાપાની ભાષામાં અપાય છે. વળી ચીનના સૌથી વડા અધિકારી જનરલેસીમેં રાંગ કાર્ડ શેડને અંગ્રેજ આવતું હરો તોયે નહીં નેવું જ આવડે છે.

પણ આપણા આ વિદ્યાર્થીઓ ને છે તે છે અને જો જ જુવાન ખ્રીઓ ને પુરુષોમાંથી રાષ્ટ્રના ભાવિ આગેવાને ઘડાવાના છે. કમન્સલીં એ છે કે તેમના પર નહીં નહીં તે પવનની અસર થાય છે. અહિંસાનું તેમને જાજું એંચાણ નથી. ઇટકાના બદલામાં સામે ઇટકો બલ્કે જેણની સામે એ ઇટકાની વાત સહેલે ગળે જિતરે તેવી ને ભાવી જાય તેવી છે. તેનાથી ક્ષણજીવી કાં ન હોય પણ જરૂર પરિણામ આવતું હેખાય છે. લડાઈના હંગામમાં જનાવરો અથવા માણસો વર્ચ્યે પાશની એટલે કે હિંસાની શક્તિની ને કાયમ ચાલતી આવેલી ચડસાચડસી આપણને જોવાની મળે છે તે જ આ વાત છે. અહિંસાને બરાબર જોળખવાને ધારજભરી શોધખોળ અને તેથાયે વધારે ચીવટલર્યાં તેમ જ મુશ્કેલ અમલ કે આચરણની જરૂર પડે છે. કિસાનો અને મજૂરોની બાબતમાં ને કારણોસર મેં મારો રસ્તો પસંદ કર્યો છે તે જ કારણોસર વિદ્યાર્થીઓના દિલનો કબજે મેળવવાને ઉમેદવાર લોકો સાથેની હરીકાઢિમાં હું પડ્યો નથી. પણ વિદ્યાર્થી શબ્દનો વધારે બહેળો અર્થ કરો તો હું પણ તેમનો વિદ્યાર્થીબંધુ છું. મારી યુનિવર્સિટી નેકે જુદી છે. હું જે શોધખોળ ચલાતું છું તેમાં જોડાવાને મારી યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થવાનું મારું તેમને કાયમનું નોતરું છે. તેમાં દાખલ થવાની શરતો આ રહી:

૧. વિદ્યાર્થીઓએ પક્ષાપક્ષીના રાજકારણમાં કદી ન પડવું. વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાના જોળનારા ને રાનના શોધનારા છે, રાજકારણના જેલાડીઓ નથી.

૨. તેમણે રાજકીય હડતાળો ન પાડવી. વિદ્યાર્થીઓ વીરોની પૂજા બલે કરે, તેમણે કરવી જોઈએ; પણ પોતાના વીરો જેલમાં જાય, કે અવસાન પામે, બલ્કે તેમને ઇંસીએ ચડાવવામાં આવે તે પ્રસરેએ તેમના તરફની પોતાની લક્ષ્ણ પ્રગટ કરવાને તે વીરોના ઉત્તમ અંગેનું તેમણે અનુકરણ કરવું જોઈએ, હડતાળો ન પાડવી જોઈએ. એવા પ્રસરોએ વિદ્યાર્થીઓને શોક અસર થાય અને એકેએક વિદ્યાર્થીની

એવી લાગણી થાય તો પોતપોતાની સંસ્થાના વડાની સંમતિયો નિશાળો ને કોલેજે બધું રાખવામાં આવે. સંસ્થાના વડાંએ વિદ્યાર્થીઓની વાત કાને ન ધરે તો તેમને ઘટતી રીતે, સભ્યતાથી પોતપોતાની સંસ્થાઓમાંથી બહાર નીકળી જવાની અને વ્યવસ્થાપકો પસ્તાઈને પાછા ન ભોલાવે ત્યાં સુધી પાછા ન જવાની મૂકું છે. ડોઈ પણ સંલેંગોમાં અથવા ડોઈ પણ હિસાએ જુહો મત ધરાવનારા વિદ્યાર્થીઓ કે શાળાંકોલેજેના અધિકારીઓ પર તેમણે જબ્યરદસ્તી ન કર્યી. તેમને અટલો ભરાસો હોવો જોઈએ કે, આપણે જે આપણા મોભાને ઘટતું વર્તન રાખીયું ને સંપીને એક રહીયું તો આપણી જીત જ છે.

૩. તેમણે બધાંએ સેવાને અર્થે શાખ્બીય રીતે કાંતવું જોઈએ. કાંતવાનાં પોતાનાં સાધનોને બીજાં ચોનરો તેઓ હંમેશા સ્વચ્છ, સુધર ને સાર્થી સ્થિતિમાં તેમ જ વ્યવસ્થિત રાખે. બની શકે તો પોતાનાં હંથિયારો, ચોનરો અથવા સાધનો જીતે જ બનાવવાનું શાખી લે. અલખત તેમનું કાંતેલું સૂતર સૌથી ચંદ્રિયાતું હશે. કાંતણને લગતા બધા સાહિત્યનો અને તેમાં સમાયેલાં આર્થિક, સામાજિક, નૈતિક, અને રાજકીય એ બધાં રહુસ્યોનો તે સૌ અભ્યાસ કરે.

૪. તેઓ પહેરવાએઠવામાં બધે કેવળ ખાડી વાપરે, અને ગામડાંમાં બનેલી ચીન્દને બદલે તેવી પરદેશી કે સંચાની બનેલી કઢી ન વાપરે.

૫. બીજા લોકો પર વંદે ભાતરમ ગાવાની કે રાષ્ટ્રધ્વજ રાખવાની જબ્યરદસ્તી તેઓ ન કરે. રાષ્ટ્રધ્વજવાળાં ફૂલ તે લોકો પોતાના અંગ પર પહેરે પણ બીજા લોકોને તેમ કરવાની ફરજ ન પાડે.

૬. ત્રિરંગી ધ્વજનો સંદેશો પોતાના જીવનમાં ઉતારી હિલમાં ક્રમવાદ કે અસ્વસ્થતાને પેસવા ન હે. બીજા ધર્મેના વિદ્યાર્થીઓ અને હરિજનો પોતાના ભાંડુએ હોય તેમ તેમની સાથે તેઓ સાચી દોસ્તી બાંધે.

૭. ધર્મ પામેલા પોતાના પડોરાયાની મદ્દે વિદ્યાર્થીઓ તરત દ્વારી જાય, આજુખાજુનાં ગામોભાં સફાઈનું તેમ જ લંગીડામ કરે અને તે ગામોભાં મોટી ઉંમરનાં ક્રીપુડુષો તેમ જ બાળકોને ભણાવે.

૮. હિંદુસ્તાનીનું આજે જે બેવકું રૂપરૂપ મુકરે થયું છે તે મુજબ તેની બંને શેલીઓ ને તેની બંને લિપિઓ સાથે તેઓ રાષ્ટ્રભાષા

હિંદુસ્તાની શાખી લે નેથી હિંદી કે ઉર્દૂ પોલાય. અથવા નાગરી કે ઉર્દૂ લિપિ લખાય ત્યારે તેમને અનારૂં ન લાગે.

૬. વિદ્યાર્થીઓ ને ને નવું શાખે તે બધું પોતાની માતૃભાષામાં ઉતારે અને દર અહવાદિયે આસપાસનાં ગામડાંમાં પોતાનો વારો ફરવા નીકળે ત્યારે ત્યાં બધે લેતા જણ ને પહોંચાડે.

૭૦. તેઓ કશું ધૂળી રીતે ન કરે, ને કરે તે છેડેયોડ કરે. પોતાના એકેએક વહેવારમાં તેમનું વર્તન અણિશુદ્ધ હોય. પોતાનું જીવન સંયમી ને નિર્મળ રાખે. કોઈ વાતથી ન ઉતાં નિર્ભય રહી પોતાના દૂધળા વિદ્યાર્થીબંધુઓના બચાવમાં તત્પર રહે, અને રમભાણો થાય ત્યારે પોતાના જનને ભાગે અહિંસક વર્તનથી તેમને શમાવવાને તૈયાર રહે. અને સ્વરાજ્યની આખરી લડત જાગે ત્યારે પોતાની સંસ્થાઓ છાડી તેમાં ઝાંપલાવે ને જરૂર પડે તો દેશની આજાદીને અર્થે પોતાના જન કુરખાન કરે.

૭૧. પોતાની વિદ્યાર્થી બહેનો સાથે તદ્દન સ્વર્ગ ને સભ્યતાનું વર્તન રાખે.

અહીં સુધી વિદ્યાર્થીઓને માટે ને કાર્યક્રમ મેં બતાવ્યો છે તેના અમલને માટે તેમણે વખત કાઢવો જોઈશે. તેઓ આગસમાં ઘણો વખત બગાડે છે તે હું જાણું છું. કરું કરકસર કરીને તેઓ ઘણા કુલાકો મેં બતાવેલા ડામને માટે ફાજલ પાડી શકે. પરંતુ કોઈ પણ વિદ્યાર્થી પર અણઘરતો ભાર નાખવાનો મારો ધરાહો નથી. તેથી દેશ માટે ગ્રીતિ રાખનારા વિદ્યાર્થીઓને મારી એવી સલાહ છે કે પોતાના અભ્યાસના સમયમાંથી એક વર્ષ તેમણે આને માટે ફાજલ પાડવું; અને હું એમ નથી સૂચવતો કે એકો વખતે અને આખું વરસ તેઓ આપે; મારી સલાહ એ છે કે અભ્યાસના આખા ગાળા પર તેઓ એ વરસ વહેંચી નાખે ને કટકે કટકે પૂરું કરે. તેમને જાહીને અચરજ થશે કે આ રીતે કાઢેલું તેમનું વર્ષ ફેંકટ નથી જતું. એ વખત દુરખ્યાન કરેલી મહેનતથી દેશની આજાદીની લડતમાં સંગીત ફાળો ભરવા ઉપરાંત તેમણે પોતાની માનસિક, નાંતિક તેમ ૧૪ શારીરિક શક્તિઓમાં કેટલોયે ઉમેરો કુર્યો હશે.

સવિનયભંગનું સ્થાન

આ પાનાં ઓમાં મેં એમ જણાવ્યું છે કે રચનાત્મક કાર્યક્રમના અમલમાં આપણે આપણી આખી પ્રણનો સહકાર મેળવી શકીએ તો શુદ્ધ અહિંસક પુરુષાર્થથી આજાદી હાંસલ કરવામાં સવિનયભંગની લડતની જરૂર પડે જ એવું નથી. પણ શું વ્યક્તિ કે શું રાઠ કોઈનું એવું સારું નસીબ ભાગ્યે જ હોય. તેથી સમસ્ત રાઠવ્યાપી અહિંસક પુરુષાર્થાં સવિનયભંગની લડતનું સ્થાન શું છે તે સમજું લેવાનો જરૂર છે.

સવિનયભંગ નણ જુદાં જુદાં કામ બનવે છે :

૧. કોઈક એક સ્થાનિક અન્યાય કે ઇરિયાદનું નિવારણ કરવાને સવિનયભંગની લડત પૂરેપૂરી કામ આવે.

૨. કોઈક ચોક્કસ અન્યાય કે ઇરિયાદની કે અનિષ્ટની સામે તેને દૂર કરવાની બાધ્યતમાં ખાસ કરી અસર પાડવાનો ધરાદો રાખ્યા વિના તે અન્યાય કે ઇરિયાદ કે અનિષ્ટનું સ્થાનિક પ્રણને ભાન કરાવવાને અથવા તેના દ્વિલ પર અસર કરવાને કુરખાની આપવાના આશ્ચર્યથી પણ કાયદાનો સવિનયભંગ થઈ શકે. મારા કાર્યની શી અસર થશે તેની ગણતરી કર્યા વિના અને લોકો કદાચ કરીયે લાગણી નહીં બતાવે તે હું બરાબર જાણતો હતો જ્ઞાન ચંપારણમાં મેં કાયદાનો સવિનયભંગ કરેલો તે આ જતનો હતો. મારા કાર્યનું પરિણામ અણધારેલું જુદું આવ્યું તેને સૌ પોતાને તુચે તેમ ધીશ્વરની મહેરખાની કે નસીબનો ઘેલ માને.

૩. રચનાત્મક કાર્યનો પૂરતો જવાબ ન મળે તો તેની અવેજુમાં ૧૯૪૧ની સાલમાં ઉપાડવામાં આવી હતી તે રીતે સવિનય કાનૂનભંગની લડત ઉપાડી શકાય. તે લડત આપણી આજાદીની સળાંગ લડતના ભાગ લેખે અને તેમાં ફાળો ભરવાના ઉદ્દેશથી ઉપાડવામાં આવી હતી છતાં વાણીસ્વાતંશ્યના ચોક્કસ મુદ્દા પૂરતી ભર્યાદિત રાખવામાં આવી હતી.

સવિનયભંગની લડત કોઈ એક મોઘમ હેતુને માટે, જેમ કે, પૂર્ણ સ્વરાજને માટે ન ચર્ચા રહે. લડતની માગણી ચોક્કસ, સામા પક્ષને સ્પષ્ટ સમજન્ય તેવી ને તેનાથી પૂરી પાડી શકાય તેવી હેતુની જોઈએ. આ પદ્ધતિ જે બરાબર અમલમાં સુકાય તો આપણને ઠેડ આપણા અંતિમ લક્ષ્ય સુધી જરૂર લઈ જાય.

અહીં સવિનયભંગનું આખું ક્ષેત્ર અથવા તેવી બધી શક્યતાઓની તપાસ મેં માંડી નથી. વાચકને રચનાત્મક કાર્યકુમ અને સવિનયભંગનો સંખ્યાંધ સમજવામાં કામ આવે તેટલા ખાતર જેટલો છેડવો જોઈએ તેટલો જ તે વિષય મેં અહીં છેણ્યો છે. અહીં ગણાવેલા પહેલા એ દાખલાઓમાં મેટા પાયા પરની રચનાત્મક પ્રવૃત્તિની જરૂર નહેંતી, ને હોય નહીં. પણ કાયદાના સવિનયભંગ મારફતે પૂર્ણ સ્વરાજ સિદ્ધ કરવાનો આશય હોય તો પહેલેથી તૈયારી કરવાની જરૂર રહે છે અને તે તૈયારીને જે જે લોકો તે તે લડતમાં ભાગ લેતા હોય તેમના સહેલે હેખાય તેવા તેમ જ બરાબર સમજપૂર્વક આદરેલા પુરુષાર્થનો આધાર હોવો જોઈએ. આ રીતે સવિનયભંગ લડત લડનારા લોકોને ઉત્સાહ ને સામાવણાને પડકાર આપે છે. વળી વાચકને એટલું સમજન્યું હશે કે પૂર્ણ સ્વરાજની સિદ્ધિ માટેની સવિનયભંગની લડત આપણી કરોડેની વસ્તીના રચનાકાર્ય માટેના સહકાર વિના કેવળ મોટી મોટી ને ખાલી બડાશોનું રૂપ લે છે ને. તદ્દન નકામી બલ્યે નુકસાનકારક છે.

ઉપસંહાર

રાંદ્રીય મહાસભાની વતી અથવા તેની અધ્યસ્થ કચેરીના કલેવાથી લખાયેલો રચનાકાર્ય વિશેનો આ કોઈ નિષંધ નથી. સેવાઆમાં મારા કેટલાક સાથીઓ જેડે મારે જે વાતોથીતો થયેલી તેમાંથી આ લખાય નીપજ્યું છે. રચનાત્મક કાર્યક્રમ અને સવિનયભંગની લડત જે એ વર્ણેનો સંબંધ, તેમ જ તે કાર્યક્રમનો અમલ કેમ કરવો તે બતાવનારા મારા હાથના લખાણની ખોટ તેમને લાગતી હતી. આ ચોપડીમાં તે ખોટ પૂરવાનો મારો પ્રયાસ છે. રચનાત્મક કાર્યક્રમની સંપૂર્ણ વિચારણા કરવાનો અથવા તેની એકેએક વિગત ચર્ચાવાનો આ લખાણનો આશય નથી, પણ જે રીતે તે કાર્યક્રમનો અમલ થઈ શકે અથવા કરવો જોઈ જે તે રીત બતાવવાને તે પૂરતું છે.

અહીં ગણાવેલી ખાખતોમાંથી કોઈ પણ એકને પૂર્ણ સ્વરાજની સ્થાપના માટેની લડતના એક અંગ લેખે બતાવેલી જોઈને કોઈ વાયર તેની હાંસી ઉડાવવાની ભૂલમાં ન પડે. અહિંસા અથવા પૂર્ણ સ્વરાજની સ્થાપના સાથે સંબંધ જોડયા વિના ઘણાયે લોકો ઘણાં નાનામોટાં કામો કર્યા કરે છે. અને તેથી તે કામોનું કુદરતી રીતે જ જેટલું ધારેલું હોય તેટલું મર્યાદિત ફળ મળે છે. એક સેનાપતિ સામાન્ય શહેરી તરીકેના પોશાકમાં ફરતો હોય તો આ કોણું છે એમ કોઈ પૂછે નહીં, પણ તે જ પોતાના હોદાના પોશાકમાં બહુ મોટો બની જય છે ને તેના એક ખોલ પર લાખો લોકોના જીવનમરણનો આધાર રહે છે. તે જ પ્રમાણે એક ગરીબ વિધવાના હાથમાં ફરતો રેંટિયો બહુ તો તેને પૈસા એ પૈસાની કમાણું કરાવે, પંડિત જવાહરલાલના હાથમાં તે હિંદ્ની આજાદીનું હથિયાર બની જય. રેંટિયાને આપણે જે હોદો આપ્યો છે ને તેને આપણે જે કામ સોંપ્યું છે તેથી તેને મોખો મળ્યો છે. રચનાત્મક કાર્યક્રમને જે કામ સોંપવામાં આવ્યું છે ને તેને લીધે તેને જે અધિકાર મળ્યો છે તેનાથી તેને અસાધારણ મોખો ને અમોદ સત્તા મળ્યો છે.

આ જાણે કે મારો અલિપ્રાય થયો. એ અલિપ્રાય એક પાગલની ધૂત પણ હોય. મારો અલિપ્રાય મહાસભાવાદીઓને માન્ય ન હોય તો તેમણે મને પડતો ભૂકવો જોઈએ. કેમ કે રચનાત્મક કાર્યક્રમ વિનાની સવિનયભાગની લડત હું લડવા જઉં તો લક્વાથી જુઠો પડેલો હાથ ચમચો ઉપાડવા જાય તેના જેવું થાય.

પૂના, ૧૩-૧૧-૧૯૪૫

પરિશિષ્ટ

૧

પશુસુધારણા

[ગોસેવાને રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં એક અંગ તરીકે સમાવી લેવા વિશે ગાંધીજીએ લખ્યું હતું તે નીચે આપ્યું છે.]

— જીવણજી દેસાઈ]

ગાંધીજીના શ્રી જીવણજી પરના કાગળમાંથી ઉતારો :

સોદપુર,

૧૬-૧-'૪૬

“... ગોસેવા વિશે રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં વધારવાનું લખો છો. એ બરોબર લાગે છે. હું તેને પશુસુધારણા ગણાવું. એ નહોતું રહી જવું જોઈતું એમ માનું છું. હવે બીજી આવૃત્તિ વખતે વાત. જે તમારી ચાલુ આવૃત્તિ ઝટ ખૂટી જાય ને કંઈ સુધારાવધારા સ્થૂં તો તે પણ જણાવનો. . . .”

૨

કેંચેસનું સ્થાન ને કામ

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા દેશની જૂનામાં જૂની રાજક્ષારી કાર્ય કરનારી રાષ્ટ્રીય સંસ્થા છે. અનેક લડતો કરી તેણે અહિસાને રસ્તે આજાદી મેળવી. એવી સંસ્થાને આપણાથી ભરવા ન દેવાય. જીવંત સંસ્થા ચેતનવાળા પ્રાણીની જેમ વધતી ને વિકાસ પામતી રહે. તેમ ન થાય તો તે મરી જાય. કેંચેસે રાજકીય સ્વતંત્રતા સિદ્ધ કરી પણ દેશની આમલસીને માટે આર્થિક સ્વતંત્રતા, સામાજિક સ્વતંત્રતા તેમ જ નૈતિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાનું કામ હજ તેણે કરવું બાકી છે. એ ત્રણ પ્રકારની સ્વતંત્રતા

મેળવવાનું કામ કરવામાં રાજકીય લડતના કામ જોવી ખમાલનો નશો નથી, ઉતેજના નથી. તે કામ એવું બલકબરેલું નથી અને રચનાનું છે તેટલા જ કારણસર વૃધારે કપડું છે. પરંતુ સર્વને સમાવી લેનાનું રચનાકાર્ય આપણી કરોડોની વસ્તીનાં બધાયે અગોની મુજિતને જગાડનાનું નીવડશે.

કેંગ્રેસે પોતાની તેમ જ મુલકની મુજિતની શરૂઆતની તેમ જ જરૂરી મજલ પૂરી કરી છે. પણ કપરામાં કપરી મજલ હવે આવે છે. લોકશાહી પદ્ધતિનાં સીધાં ચદાણવાળે રસ્તે અનિવાર્યપણે તેણે વાડાખાંધી કરનારાં ગાંધાતા પાણીવાળાં આખેાચિયાં જેવાં મંડળો જોખાં કર્યાં છે અને તેમાંથી અનેક પ્રકારની ભ્રષ્ટતા પેઢા થઈ છે; માત્ર નામધારી લોકપ્રિય તેમ જ લોકશાહી સંસ્થાઓ જોભી થઈ ગઈ છે. આ નીંદામણ ઉમેરી ડાઢી ભારત્ય બનેલી રોતરસમોમાંથી રસ્તો ફેમ કાઢવો એ કેંગ્રેસની સામે અડો થયેલો આજનો સવાલ છે.

સૌથી પહેલાં તો કેંગ્રેસે પોતાના સભ્યોનું જે ખાસ જુદું રજિસ્ટર રાખ્યું હતું તે હવે તેણે રહ કરવું જોઈશે. એ સભ્યોની સંખ્યા એક કરોડથી કદી વધી નથી. સભ્યોની એટલી સંખ્યા કેંગ્રેસને દ્વાતરે નોંધાઈ હશે ત્યારે તે કોણ ને કેવા છે તે ચોક્કસપણે કહેવાનું કામ કરણ હતું. એ ઉપરાંત તેની યાદીમાં બીજા લાખો લણી ગયા હતા, જે કદી તેને કામ ન આવે. એટલે હવે તેના સભ્યોની યાદીમાં દેશના એકેએક મતદારનો તેણે સમાવેશ કરો લેવા જોઈએ. કોઈ ખાડું નામ એ યાદીમાં ધૂસી ન જય અને કાયદેસર આવી શકે એવું કોઈ નામ તેમાંથી રહી ન જય એ જેવાનું હવે કેંગ્રેસનું કામ છે. ખુદ પોતાના સભ્યોની યાદીમાં કેંગ્રેસ હવે વખતોવખત પોતાને સોંપવામાં આવે તે કામગીરી બળવનારા રાંદ્રના અમલી કાર્ય કરનારા સેવકોના નોંધવા જોઈશે.

દેશને કમનસીએ તરતને માટે એ સેવકો મોટે ભાગે શહેરોના રહેવાસીએમાંથી લેવા પડશે. જોકે તેમાંના ઘણાખરાને હિંદનાં ગામડાંમાં રહી ગામડાંને આતર કાર્ય કરવાનું રહેશે. છતાં એ સેવકોમાં વધારે ને વધારે ગામડાંના વતનીએ ઉમેરવા રહેશે.

આ સેવકો પાસે અપેક્ષા એવી રાખવામાં આવશે કે તે બધા કાયહેસર નોંધાયેલા મતદારો પર પોતાના કામથી પોતાનો પ્રભાવ પાડી તેમની જ પરિસ્થિતિમાં ને તેમના જ વાતાવરણમાં તેમની સેવા કરશો? ઘણાં માણસો ને જૂજવા પક્ષો એ મતદારોનો ચાહ મેળવવાને નીકળી પડશે. જે સૌથી ઉત્તમ હશે, ઉત્તમ સેવા કરશે, તે ફાવશે. આ રીતે જ કેંગ્રેસ પોતાનો અન્ને પ્રભાવ જે આજે ઝપાટાયાં છે એસરતો જય છે તેને સાચવી શકશે અને એ સિવાય બીજે કોઈ રસ્તે પોતાનું સ્થાન સાચવી નહીં શકે. ભલે અનાણપણે હોય પણ હેઠળ ગઈ કાલ સુધી કેંગ્રેસ રાષ્ટ્રની સેવક હતી, ખુદાઈ ભિદમતગાર હતી. હવે મન સાથે તે નિશ્ચય કરે અને તેના સભ્યો દુનિયાને જહેર કરે કે અમે ખુદાઈ ભિદમતગારો છીએ, ધ્યાન, ધ્યાનના સેવકો છીએ, એથી વધારે નથી ને જરાયે ઓછા નથી. કેંગ્રેસના અંગર્દ્ય સેવકો એટલે કે કેંગ્રેસ પોતે સત્તા કબજે કરવાના બેહુદા અવામાં સંદેશાશો તો એક દિવસ તેને એકાએક ભાન થશે કે તેની હસ્તી ભૂસાઈ ગઈ છે. ધ્યાનની રહેમ છે કે પ્રણાની સેવાના ક્ષેત્રમાં કામ કરનારી હવે તે એકમાત્ર સંસ્થા રહી નથી.

ઉપર મેં દૂરના ભાવિનો નકશો ખેંચવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. મને વખત રહેશે ને મારી તબિયત સારી રહેશે તો પોતાના માલિકો એટલે કે હિંદુનાં સર્વ પુખ્ત ઉંમરનાં સ્વીપુરુષોની આખીયે વસ્તીનો આદર તેમ જ ચાહ મેળવવાને રાષ્ટ્રના સેવકો પ્રત્યક્ષ અમલી કાર્ય શું કરી શકે તેની ચર્ચા હરિજનમાં કરવાની હું ઉમેદ રાખું છું.

નવી દિલ્હી, ૨૭-૧-'૪૮

(હરિજનવંધુમાંથી)

મેહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

રચનાત્મક કાર્યક્રમ—કેટલીક સૂચનાઓ।

પાણુ રાજેન્દ્રમસાહ

ગાંધીજીના 'રચનાત્મક કાર્યક્રમ'ના મુદ્રાઓના અમલ અંગે વિગતવાર સૂચનાઓ અને માર્ગદર્શન આપતા આ પુસ્તક વિશે ગાંધીજીએ કહ્યું છે : શ્રી રાજેન્દ્રમાયના વિવેચનમાં વાચુને ધોળી રસ અને જ્ઞાન વધારવાની સામની મળશે. એમના લેખમાં એવી વિગતો છે, જે મારામાં નથી. કાર્યકર્તાઓએ અને સંઘરષી ધરે છે.

રૂ. ૩. ૦.૩૦

હિંદ સ્વરાજ

ગાંધીજી

પુસ્તક વિશે ગાંધીજીએ પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે :
 'જ્યારે મારાથી નથી રહેવાયું ત્યારે જ મેં લખ્યું છે. બહુ વાંચ્યું, બહુ વિચાર્યું, . . . મારાથી બન્યા તેટલા હિંદીની સાથે વિચાર કર્યો, બન્યા તેટલા અંગ્રેજેને પણ મળ્યો. જે મારા વિચાર છેવટના લાગ્યા તે વાંચનારની પાસે ભૂકવા એ મારી ફરજ સમજ્યો.'

રૂ. ૩. ૫.૦૦

નવજીવન ટ્રેસ્ટ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૪